

FÖRSVARSMARKETTEN

Handbok Hållbarhet – Miljö

2020

Handbok Hållbarhet - Miljö

H MILJÖ 2020

HANDBOK

© Försvarsmakten har upphovsrätt till detta verk.

Bilder på omslaget: Grafisk produktion/Försvarsmakten
Grafisk bearbetning: Christine Stocklassa Palmlöv och Rona Aksak
Produktionid 200227011
Produktionsformat: Indesign, A4
Publikationsområde: C LEDS
Tryck: Behovstryckning

HANDBOK

VIDAR-handling: FM2019-21701:6

Beslut om fastställande av Handbok Hållbarhet - Miljö 2020

Handbok Hållbarhet – Miljö 2020 (H Miljö 2020) fastställs att gälla från och med 2020-04-01. Publikationen har inget registrerat M-nr. Följande upphävs 2020-04-01: Handbok Miljö 2014, gällande från och med 2014-12-01. Publikationen publiceras på intranätet Emilia.

Detta beslut är fattat av viceamiral Jonas Haggren. I den slutliga handläggningen har dessutom Försvarmaktens hållbarhetschef Naznoush Habashian deltagit och som föredragande hållbarhetsstrateg Christine Stocklassa Palmlöv.

Jonas Haggren

C LE DS

Christine Stocklassa Palmlöv
Hållbarhetsstrateg

Ändringar

Nr	Mom	Omfattning av förändringar i stort	Datum föredragning Beslut av	VIDAR - handling:
0		Ursprunglig fastställelse	2020-03-30 C LEDS	FM2019- 21701:6

Mom avser nummer i den rättade versionen.

Ändringar i texten framgår av ändringsmarkör. I de fall rad/stycke har utgått markeras det med en blankrad och ändringsmarkör.

KOM IHÅG!

Om du läser denna publikation i pappersform – *kontrollera att du har den senaste utgåvan*. Fastställd och gällande utgåva finns alltid publicerad på försvarsmaktens intranät.

Avvikelseberättelse, förslag och behov att förtydliga, ändringar etc. sammanställs publikationsområdesvis och sänds till leds-hallbarhetssektion@mil.se. Inkommande avvikelser följs upp och återkopplas till berörda.

Förord

Den här handboken är den första delen av tre inom området Hållbarhet med titeln ”**Handbok Hållbarhet - Miljö 2020**”. Handboken är till för att stödja oss i vårt arbete att bidra till att vi tar miljöhänsyn i allt vi gör. Detta är viktigt för att vi som myndighet och organisation ska vara **trovärdiga** och följa den samhällsutveckling som sker. I detta ingår att skydda de naturvärden som finns i vårt land och i de länder vi verkar.

För att kunna bedriva verksamhet och öva för att upprätthålla Försvarens förmåga efter behov och säkerhetsläge behöver vi tillsammans säkerställa en ökad **tröskelleffekt**. Hållbarhetsarbetet verkar parallellt med Försvarens huvuduppdrag och är förutsättningsskapande för att verksamheten ska kunna bedrivas nu och på sikt. Arbetet tar bland annat uttryck i åtgärder för att säkra försörjningstryggheten, att värna om rådande resurser, samt genom införskaffning och nyetablering i linje med en hållbar utveckling.

Grunden för det operativa försvaret är en kompetent och tillgänglig personal. Det nödvändiggör en gemensam ansträngning gällande att identifiera var, när och hur vår samlade kompetens kan göra nytta och minska de risker Försvarens verksamhet kan medföra på omgivningen. Här ingår även att vi anpassar vår verksamhet för att på ett proaktivt sätt möta upp mot framtida utmaningar, oavsett vad de handlar om. På det sättet lever vi upp till den **tillgänglighet** som leder till vår militära förmåga.

Genom att vi gör saker **tillsammans** – systematiserar och lär oss av det vi gör – effektiviseras miljöarbetet inom Försvaret och bidrar både till de nationella miljömålen samt de globala hållbarhetsmålen. Miljöhänsyn är en grundläggande del av Försvaret i den meningen att det skapar förutsättning för verksamheten och säkerställer en hållbar **tillväxt** som ligger till grund för vår operativa förmåga.

I denna handbok finns inga bilagor som exempelvis rapportmallar för miljöolyckor och inte heller Försvarens sektors kriteriedokument utan dessa bilagor har lagts upp på samarbetsytan Hållbart försvar. Detta gäller även miljölagstiftningen som kan återfinnas i lagverket (Notisum 2020) som tillhandhålls av Försvaret. Motivet till detta är att informationen inom dessa områden regelbundet förändras och uppdateringar genomförs säkrast via Emilia.

Handboken ska tillämpas i sin helhet i fred. Vid högre beredskapsnivåer ska endast tillämpliga delar användas. Innehållet i denna publikation omfattas inte av sekretess.

Läsanvisning

Handbok Hållbarhet - Miljö 2020 är en utveckling av Handbok Miljö 2014. Handbok Hållbarhet - Miljö 2020 är i sin nya form utökad med bland annat uppdaterad information om hållbarhetens ena dimension av tre, nämligen Miljö. De andra två dimensionerna, sociala- och ekonomiska dimensionen kommer att beskrivas i kommande handböcker.

Handboken ska användas vid det dagliga miljö- och hållbarhetsarbetet och ska användas i fält. Uppmärksamhetsmarkörer används inte i texten. Vid framtida ändringar i handboken skrivs dessa in med ett streck för ändring ett och med två streck för ändring två.

Innehåll

Förord	5
Läsanvisning	6
1. Hållbart försvar	10
1.1. Mål som stöd för hållbart försvar	11
1.2. Globala mål för hållbar utveckling	11
1.3. Nationella mål för miljö kvalitet	12
2. Ett systematiskt arbetsätt	14
2.1. Försvarsmaktens miljöpolicy	14
2.1.1. Miljöpolicy	14
2.2. Miljöorganisation	15
2.3. Miljöledningssystem – FM strategiska miljöarbete	17
2.3.1. Uppdrag, krav och förväntningar	19
2.3.2. Prioriterade områden	19
2.3.3. Inrikta arbetet	19
2.3.4. Genomför uppgifter	20
2.3.5. Följa upp arbetet	20
2.3.6. Utvärdera och analysera arbetet	20
3. Försvarsmaktens bidrag till de globala målen inom miljö	21
3.1. Miljöpåverkan per område	21
3.1.1. Utsläpp till luft	21
3.1.2. Utsläpp till vatten	21
3.1.3. Utsläpp till mark	22
3.1.4. Resursförbrukning	22
3.2. Avfall	22
3.3. Ljus och ljud	24
3.4. Naturvärden och biologisk mångfald	25
3.4.1. Naturvärden	25
3.4.2. Naturskydd	25
3.4.3. Hänsyn	26
3.4.4. Marinbiologisk kalender	26
3.5. Modell för värdering av direkt och indirekt miljöpåverkan	27
3.5.1 Definition	27
3.5.2 Värderingsmodell	27

HANDBOK

3.5.3 Bedömning av koppling till miljö kvalitetsmål, Agenda 2030 och EMAS....	28
4. Försvarsmaktens Miljömål	32
5. Genomförande och globalt partnerskap.....	34
5.1. Internationellt samarbete.....	34
5.2. Nationellt samarbete	35
6. Bekämpa klimatförändringarna	37
6.1. Verksamhetens påverkan på klimatet	37
6.1.1. Ett minskat beroende av fossila bränslen	38
6.2. Anpassning till ett klimat i förändring.....	38
6.2.1. Mål och handlingsplan för Försvarsmaktens klimatanpassning.....	39
7. Hållbar energi för alla.....	40
8. Kemi	41
8.1. Försvarssektorns kriteriedokument.....	41
8.2. Användning av tillståndspliktiga ämnen enligt Reach bilaga XIV.....	42
9. Prövningsförfarande för tillstånds och anmälningspliktig verksamhet.....	43
9.1. Tillståndspliktig verksamhet.....	44
9.2. Ändring av tillståndspliktig verksamhet	45
9.3. Anmälningspliktig verksamhet	46
9.4. Ändring av anmälningspliktig verksamhet	47
9.5. Miljörapport	47
9.6. Egenkontroll.....	48
10. Hållbar konsumtion och produktion	49
10.1. Lagstiftning och regler	50
10.2. Att ställa krav	50
10.3. Materielprocessen och hållbar upphandling	51
11. Miljöhänsyn vid övningar och insatser.....	52
11.1. Lagstiftning och regelverk	53
11.2. Insatser	54
11.3. Övningar	54
11.4. Vårdlandsstöd	55
12. God utbildning för alla	56
12.1. Miljöutbildning för Förbandschefer.....	57
12.2. Miljöutbildning för miljöhandläggare.....	57
12.3. Miljöutbildning anställd personal och hemvärnsförband	57

HANDBOK

12.4. Miljöutbildning för personal i Insats.....	58
13. Tillsyn.....	59
13.1. FIHM.....	59
13.2. Övriga tillsynsmyndigheter.....	60
14. Kommunikation.....	60
Begreppsförklaringar.....	61
Redaktionell information.....	65
Bildförteckning.....	66
Källförteckning.....	68

1. Hållbart försvar

Försvarsmakten har valt att definiera hållbar utveckling enligt Brundtlandsrapporten:

"Hållbar utveckling är en utveckling som tillgodoser dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina behov."

Försvarsmakten står enig med andra myndigheter; för att kunna möta de globala utmaningarna krävs ett ökat fokus på miljö- och hållbarhetsfrågor. Försvarsmakten ska upprätthålla och utveckla ett militärt försvar som ytterst kan möta ett väpnat angrepp. Grunden för Försvarsmaktens verksamhet ska vara förmågan till väpnad strid (förordning med instruktion för Försvarsmakten (2007:1266)). Försvarsmakten försvarar därmed Sverige och landets intressen, vår frihet och rätt att leva som vi själva väljer (FM verksamhetsidé).

Detta medför att Försvarsmakten måste öva och träna väpnad strid för att kunna fullfölja sitt uppdrag och upprätthålla den operativa förmågan i syfte att försvåra och förhindra för angriparen att nyttja svenskt territorium för egna syften. Genom ett nära samspel mellan Försvarsmakten och en hållbar utveckling skapas förutsättningar för verksamheten ska kunna genomföra sitt uppdrag.

Hållbarhetsarbetet tar avstamp i Agenda 2030, FN:s globala mål för hållbar utveckling och Sveriges miljömål. Enligt den kartläggning som Försvarsmakten har gjort för att identifiera hur vi idag arbetar med hållbarhet och vad intressenterna förväntar sig att vi ska arbeta med, påverkar och bidrar vi till de flesta av de 17 målen som listas i Agenda 2030.

För att bedriva ett framgångsrikt hållbarhetsarbete på organisationsnivå krävs integration och samspel av de sociala, ekonomiska och miljömässiga perspektiven. Varje del har en påverkan på det övergripande hållbarhetsarbetet, vilket kräver att alla delar agerar i symbios för att forma en hållbar verksamhet. Försvarsmaktens hållbarhetsarbete innefattar miljömässiga, sociala och ekonomiska aspekter. Medan det miljömässiga fokuserar på exempelvis klimatfrågor och biologisk mångfald handlar det sociala och ekonomiska om frågor så som arbetsmiljö, upphandling, mångfald, jämställdhet och cirkulär ekonomi.

HANDBOK

Bild 1.1 De tre delarna av hållbar utveckling. Rona Aksak /Försvarmakten

Systematiskt arbete med hållbar utveckling skapar förutsättningar för myndighetens huvuduppdrag – Vi försvarar Sverige, landets intressen, vår frihet och rätt att leva som vi själva väljer.

1.1. Mål som stöd för hållbart försvar

För att kunna upprätta och driva Ett Hållbart Försvar tar Försvarmakten stöd av de globala målen för hållbar utveckling som går att återfinna i Agenda 2030, samt de nationella målen för miljö kvalitet. Målen utgör grunden för Försvarmaktens hållbarhetsarbete.

Försvarmakten arbetar systematiskt med hållbarhet och bidrar på så sätt till både de globala målen och Sveriges mål. Arbetet sker redan vid identifieringen av miljöpåverkan från de aktiviteter och verksamheter som Försvarmakten bedriver, så kallade miljöaspekter. Miljöaspekter används som referenspunkt för att knyta an till befintliga mål, i uppföljningsarbete och i Försvarmaktens årsredovisning.

1.2. Globala mål för hållbar utveckling

Hållbarhetsarbetet syftar ytterst till att bidra till en global hållbar utveckling. Försvarmakten vill, ska vara och är en del av denna utveckling. Både genom sitt uppdrag och genom sitt sätt att bedriva sin verksamhet. Med utgångspunkt i FN:s ramverk Agenda 2030 med de 17 globala målen för hållbar utveckling fokuseras myndighetens arbete kring områden där myndigheten har störst påverkan, alternativt störst möjlighet att göra skillnad.

En hållbar utveckling går hand i hand med arbetet för fred. De globala målen och Agenda 2030 anspelar på konfliktdämpande effekter. Målen syftar bland annat till att utrota fattigdom och hunger, förverkliga de mänskliga rättigheterna för alla, uppnå

HANDBOK

jämställdhet och egenmakt för alla kvinnor och flickor samt säkerställa ett varaktigt skydd för planeten och dess naturresurser. De globala målen är integrerade och odelbara och balanserar de tre dimensionerna av hållbar utveckling: den ekonomiska, den sociala och den miljömässiga.

Försvarsmakten ska i enlighet med Sveriges åtaganden och med hög ambition bidra till att FN:s globala mål för hållbar utveckling uppnås. Försvarsmakten har identifierat vilka mål som är mest relevanta utifrån den verksamhet som Försvarsmakten bedriver. Försvarsmakten bidrar framförallt till målen; 6. Rent vatten och sanitet, 7. Säkerställa tillgång till ekonomiskt överkomlig, tillförlitlig, hållbar och modern energi för alla, 12. Säkerställa hållbara konsumtions- och produktionsmönster, 13. Bekämpa klimatförändringarna, 14. Hav och marina resurser, 15. Ekosystem och biologisk mångfald, 16. Fredliga och inkluderande samhällen samt mål 17. Genomförande och globalt partnerskap.

Utöver dessa påverkar vi även mål; 4. God utbildning för alla, 5. Jämställdhet, 8. Anständiga arbetsvillkor och ekonomisk tillväxt samt mål 10. Minskad ojämlikhet. Dessa går vi dock inte in närmare på i denna handbok.

Bild 1.2 Agenda 2030 målen/FN

1.3. Nationella mål för miljö kvalitet

I Sverige finns inriktningsmål för miljöpolitiken – Sveriges miljömål. Dessa är vägledande för miljöarbetet på samtliga nivåer i samhället. Enligt förordning (2007:1266) med instruktion för Försvarsmakten har myndigheten ett uppdrag att bidra till att målen uppnås:

5 § [...] ska Försvarsmakten ta miljöhänsyn i sin verksamhet i fred. Inom ramen för detta miljöarbete ska Försvarsmakten bidra till att det generationsmål för miljöarbe-

HANDBOK

tet och de miljö kvalitetsmål som riksdagen har fastställt nås samt vid behov föreslå åtgärder för miljöarbetets utveckling.

Sveriges miljömål beskriver de tillstånd som den svenska miljön ska befinna sig i, samt det miljöarbete som ska återspegla vägen dit. De är beslutade av riksdagen och syftar till att möjliggöra en lösning på Sveriges stora miljöproblem.

Målet är att till nästa generation lämna över ett samhälle där de stora miljöproblemen är lösta, utan att orsaka ökade miljö- eller hälsoproblem utanför Sveriges gränser. Det svenska miljömålssystemet innehåller ett generationsmål, 16 miljö kvalitetsmål och 24 etappmål.

De nationella miljö kvalitetsmålen syftar till ”att främja människors hälsa, att värna den biologiska mångfalden och naturmiljön, att ta till vara kulturmiljön och de kulturhistoriska värdena, att bevara ekosystemens långsiktiga produktionsförmåga samt att trygga en god hushållning med naturresurserna”.

Miljö kvalitetsmålen är generationsmål, och ska uppnås till 2020. Arbetet kring att nå miljö kvalitetsmålen kommer att behöva fortsätta efter 2020 med en högre ambitionsnivå och en högre takt. Miljö kvalitetsmålen har samma aktualitet nu som när de skapades. För klimatmålet finns en tidsram till 2050.

Försvarsmakten påverkar främst; Begränsad klimatpåverkan, Frisk luft, God byggd miljö, Giftfri miljö, Ett rikt växt- och djurliv, Hav i balans samt levande kust och skärgård, Grundvatten av god kvalitet och Levande sjöar och vattendrag.

2. Ett systematiskt arbetsätt

Försvarmakten arbetar systematiskt för att uppnå en hållbar verksamhet som återspeglar målen uppsatta i Agenda 2030, och de nationella miljö kvalitetsmålen.

När det gäller miljö arbetar Försvarmakten utifrån den internationella standarden för miljöledning, ISO 14001, för att planera, genomföra, följa upp och förbättra Försvarmaktens miljöarbete på ett systematiskt sätt. Syftet med miljöledningssystemet är att minska och bevaka den miljöpåverkan som Försvarmakten åsamkar, både direkt genom utsläpp, men även indirekt genom styrningar, beslut m.m. Läs mer om Försvarmaktens miljöledningssystem (FM MLS) under kapitel 2.3.

2.1. Försvarmaktens miljöpolicy

Försvarmaktens miljöpolicy är ett antal principer formulerade som åtaganden, där högsta ledningen anger Försvarmaktens avsikter att stödja och förbättra verksamhetens miljöprestanda. Policyn återspeglar även de områden inom miljö som Försvarmakten prioriterar (de s.k. betydande miljöaspekterna, se vidare avsnitt 2.3.2).

2.1.1. Miljöpolicy

Försvarmakten ska arbeta för en hållbar utveckling där miljöhänsyn integreras i all verksamhet, såväl nationellt som internationellt. Miljöarbetet styrs av Förordning (2007:1266) med instruktion till Försvarmakten, andra styrningar från regeringen och lagstiftningen på området.

Försvarmakten ska bidra till att generationsmålet för miljöarbetet och de nationella miljö kvalitetsmålen uppnås. Försvarmakten ska till 2020 ta fram myndighetsmål och en handlingsplan för myndighetens arbete med klimatanpassning i enlighet med förordningen (2018:1428) om myndigheters klimatanpassningsarbete.

Försvarmakten ska bidra till avrapportering och annan verksamhet relaterad till Agenda 2030 i enlighet med regeringens styrningar. Utvecklingen av det systematiska miljöarbetet utgår från Försvarmaktens miljöpolicy med stöd av miljöledningsstandard ISO 14001:2015. Det systematiska miljöarbetet ska säkerställa att den operativa förmågan stärks samtidigt som miljöhänsyn tas, och ska bidra till Försvarmaktens förtroende, både internt och externt. Miljökrav ska så långt möjligt även ställas på de aktörer som arbetar på uppdrag av eller samverkar med Försvarmakten.

Försvarmakten ska inom:

Övningar och insatser

- a) ta miljöhänsyn vid övningar och insatser
- b) använda skjut-, flottilj- och övningsområden på ett hållbart sätt

HANDBOK

Upphandling

- a) utveckla, vidmakthålla och avveckla materiel och materielsystem utifrån ett livscykelperspektiv
- b) genomföra hållbara upphandlingar av varor och tjänster för att begränsa påverkan från hälso- och miljöfarliga ämnen i kemiska produkter och varor och förebygga uppkomst av avfall

Energi och klimat

- a) effektivisera verksamhetens energianvändning samt öka andelen förnybar energi under beaktande av behovet att stärka Försvarmaktens robusthet
- b) anpassa verksamhet för att bibehålla Försvarmaktens förmågor till följd av ett förändrat klimat

Förorenade områden

- a) Försvarmakten ska utifrån lagkrav och i enlighet med Naturvårdsverkets kvalitetsmanual för efterbehandling av förorenade områden verka för att begränsa och förhindra spridning av föroreningar, och där det är möjligt genomföra hållbara rening- och saneringsåtgärder. Vidare ska Försvarmakten verka för att minska risken för att nya föroreningar uppstår.
- b) säkerställa tillgången till och nyttja vatten på ett hållbart sätt.

Försvarmaktens medarbetare ska ta miljöhänsyn i det dagliga arbetet och förebygga miljörisker. Försvarmakten behöver också samverka med andra organisationer såväl nationellt som internationellt i miljöarbetet. Vidare ska myndigheten bedriva sin verksamhet i enlighet med de krav som ställs i lagar, förordningar och andra föreskrifter samt genom årlig uppföljning och utvärdering eftersträva ständiga förbättringar.

2.2. Miljöorganisation

Hållbarhetsfrågorna står högt på agendan i Försvarmakten, vilket märks på det fokus frågorna har i Försvarmaktens ledning. När det gäller miljöfrågorna är de förutsättningsskapande för att kunna bedriva Försvarmaktens huvuduppdrag, främst kopplat till infrastruktur i form av miljötillstånd, tillgång till övnings- och skjutfält och att Försvarmakten tar ansvar för den plats vi verkar på. Ett annat viktigt område är att den materiel som upphandlas uppfyller de nationella och internationella kraven ex. på kemikalier, men även att de bullernivåer som finns i de befintliga tillstånden fungerar med det nya materieleet.

Inom Försvarmakten arbetar upp mot 60 personer med miljöfrågor som huvud- eller tillikauppgift.

Högkvarteret

Försvarmaktens Hållbarhetschef leder och utvecklar det strategiska miljöarbetet inom Försvarmakten samt Försvarmaktens internationella miljösamarbete.

HANDBOK

På Högkvarterets ledningsstab finns Hållbarhetssektionen som ansvarar för att leda, utveckla och strategiskt samordna hållbarhetsarbetet inom Försvarsmakten. Inom ledningsstaben finns även jurister med miljökompetens som bistår hållbarhetssektionens arbete.

På Högkvarterets produktionsledning samordnas miljöarbetet som bedrivs vid produktionen av förbanden, det vill säga för att skapa, utveckla och upprätthålla den förmåga som behövs för att kunna genomföra en insats med ett förband. Till det tillkommer infrastruktur, ledningssystem och materiel. Produktionsledningen bistår även samordningen kring miljöansvar för organisationsenheterna.

Försvarsgrenarna

De olika försvarsgrenarna Armé, Marin och Flygvapen har genom sina staber ett samordnat miljöansvar för "sina" organisationsenheter.

Organisationsenheterna

Vid organisationsenheterna finns det en eller flera miljöhandläggare som stödjer verksamheten i miljöfrågor. Vissa organisationsenheter har inte en egen handläggare utan får stöd via garnisonsansvarigt förband.

Miljöprövningsenheten

En viktig funktion i miljöarbetet har Försvarsmaktens Miljöprövningsenhet (MPE) som är en försvarsmaktsgemensam resurs som har till uppgift att projektleda tillståndsprövningar av principiell karaktär, miljöutredningar, prøvotidsutredningar, flygbullerisolering och åtgärder avseende förorenade områden inom Sverige och utomlands. MPE hanterar även Försvarsmaktens register över potentiellt förorenade områden.

Utöver detta ansvarar MPE för de omfattande utredningar, skyddsåtgärder och efterbehandlingsåtgärder som genomförs på de platser där släckskum med perfluorerade ämnen (PFAS) kan ha använts. Utredningarna genomförs i syfte att klarlägga om och i så fall i vilken omfattning föroreningarna påverkat miljön. Ett annat område som MPE samordnar och projektleder, är arbetet med kartläggning samt att åtgärda Försvarsmaktens ammunitionseffekter i hav och sjö.

MPE finns placerade vid Ledningsregementet, i Enköping och funktionsleds av Högkvarterets Resursproduktionsenhetens Infrastrukturavdelning.

FIHM

Försvarsinspektören för hälsa och miljö (FIHM) (tidigare Generalläkaren) ansvarar inom Försvarsmakten för tillsynen över miljö- och hälsoskyddet, hälso- och sjukvården, tandvården och smittskyddet.

FIHM utövar även offentlig kontroll för att säkerställa efterlevnaden av foder- och livsmedelslagstiftningen samt bestämmelserna om djurhälsa och djurskydd.

HANDBOK

I sin tillsyns- och kontrollroll lyder FIHM under regeringen och inte överbefälhavaren (Försvarmakten). FIHM:s roll motsvarar kommunens eller länsstyrelsens roll för civil verksamhet.

2.3. Miljöledningssystem – FM strategiska miljöarbete

För att lösa Sveriges utmaningar inom miljöområdet krävs engagemang från hela samhället, inklusive Försvarmakten. Därför strävar myndigheten efter att hela tiden ta ansvar för sin miljöpåverkan.

I Totalförsvarets regleringsbrev 2001 blev Försvarmakten ålagd att införa ett miljöledningssystem som uppfyller kraven i den internationella standarden för miljöledning, ISO 14001, och redovisa sitt miljöarbete i enlighet med EU:s miljöstyrning, EMAS (Eco Management and Audit Scheme).

Försvarmaktens miljöledningssystem (FM MLS) är ett internt regelverk som syftar till att leda verksamheten i hur den ska bemöta och hantera miljöfrågor och på så sätt minska myndighetens miljöpåverkan. Miljöledningssystemet styr endast de områden som är gemensamma för hela myndigheten för att effektivisera och ständigt utveckla och förbättra arbetssättet, se alla delar i bild 2.1. Därför är det av vikt att miljö är en naturlig och *integrerad* del i Försvarmaktens arbetssätt, på alla nivåer och i alla berörda styrningar.

Ledningssystemet omfattar centrala och lokala styrdokument, liksom ordrar, interna bestämmelser, instruktioner och handböcker. Utöver den interna styrningen omfattas även ett antal tillståndspliktiga verksamheter, exempelvis skjutfält och flygflottiljer, flygbaser samt ett antal anmälningspliktiga verksamheter så som tvätthallar, skjutbanor och drivmedelsanläggningar av miljötillstånd och lagkrav. All denna verksamhet kräver en omfattande kontroll och uppföljning. Detta görs enskilt av varje förband, centra och skola - de så kallade organisationsenheterna.

En framgångsfaktor är att både anställd personal och personal som arbetar på uppdrag av Försvarmakten är medveten om vilken påverkan den verksamhet de bedriver och genomför har på miljön och hur denna kan minskas. Därför krävs både kunskap om hur Försvarmakten påverkar sin omgivande miljö, men också hur den omgivande miljön påverkar Försvarmaktens verksamhet.

Försvarmaktens huvuduppgift ska alltid vara i fokus och miljöledningssystemet ska skapa *förutsättningar* för att bedriva vår huvuduppgift.

Försvarmaktens miljöledningssystem bygger på den så kallade PDCA-modellen¹ (Plan – Do – Check – Act) som innebär en iterativ process för att uppnå ständig förbättring av en organisations prestanda (se bilden nedan).

¹ Den som ursprungligen tog fram PDCA-modellen var Walter Shewhart, en statistiker på Bell Laboratories i USA på 1900-talet. Den som mest förknippas med PDCA är W Edwards Deming och det är

HANDBOK

Processen är indelad i fyra huvudaktiviteter:

1. **Plan (Prioritera områden):** Utifrån de krav som kommer från regeringen och övriga intressenter samt Försvarmaktens prioriterade områden ur ett miljöperspektiv (Försvarmaktens så kallade betydande miljöaspekter) fastläggs Försvarmaktens verksamhetsplan (FMVP) på en övergripande nivå (se avsnitt 2.3.1 – 2.3.2 nedan).
2. **Do (Inrikta arbetet, Genomföra uppgifter):** FMVP fastslår en plan för hur miljöarbetet ska fortlöpa i verksamheten i enlighet med regeringens intentioner detta kommuniceras ut i organisationen via PROD i form av verksamhetsuppdrag (VU). Utifrån Försvarmaktens betydande miljöaspekter formulerar LEDS mål och visioner som omsätts i skrivelser till PROD som upprättar handlingsplaner och uppdrag som förmedlas till berörda OrgE där dessa planer omsätts i praktiken (se avsnitt 2.3.3. – 2.3.4).
3. **Check (Följa upp arbetet):** Miljöarbetet följs upp via olika aktiviteter och verktyg såsom interna miljörevisioner, miljörapportering, avvikelserapportering och verksamhetsuppdrag (se avsnitt 2.3.5).
4. **Act (Utvärdera och analysera arbetet):** Utifrån analys och utvärdering av uppföljningsarbetet genereras ett antal förbättringsåtgärder som tillsammans med regeringens och övriga intressenters krav ligger till grund för planering av en ny förbättringscykel (se 2.3.6).

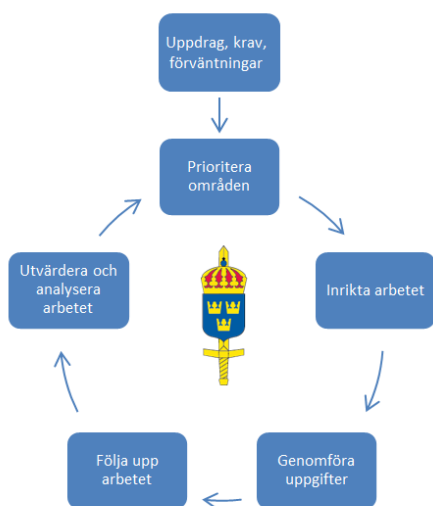

Bild 2.1 Moment för Försvarmaktens miljöledningssystem Sofia Landstorp /Försvarmakten

inte ovanligt att man kallar metoden Deming-hjulet (Deming arbetade under 1930-talet tillsammans med Walter Shewhart vid Western Electric)

HANDBOK

2.3.1. Uppdrag, krav och förväntningar

Regeringen ställer krav på Försvarsmakten som förmedlas bland annat genom instruktionen till Försvarsmakten, det årliga regleringsbrevet, samt andra författningar. Dessa återspeglar de förväntningar som finns på Försvarsmakten avseende dess funktion. Utöver de krav som ställs från regeringen tar Försvarsmakten även hänsyn till sina intressenter och deras förväntningar på myndigheten.

2.3.2. Prioriterade områden

Försvarsmaktens prioriterade områden motsvarar de områden där Försvarsmakten har störst påverkan, alternativt störst möjlighet att påverka, även kallat myndighetens miljöaspekter. En miljöaspekt är en aktivitet som ger, eller kan ge upphov till en positiv eller negativ påverkan på den yttre miljön.

Försvarsmakten har identifierat nio prioriterade områden². Dessa ligger till grund för Försvarsmaktens miljöarbete och miljöpolicy:

- Anskaffning av materiel och tjänster
- Användning av kemiska produkter
- Aktiviteter som ger utsläpp till vatten
- Energianvändning
- Förbrukning av drivmedel
- Förorenade områden
- Nyanskaffning, underhåll och avveckling av fastigheter
- Uppkomst av avfall
- Övningsverksamhet

Försvarsmaktens modell för att identifiera de miljöaspekter som bedöms som betydande och därmed prioriteras i miljöarbetet beskrivs närmare under kap. 3.

2.3.3. Inriktat arbetet

Miljöarbetet utgår från instruktioner från regeringen, för att sedan integreras i Försvarsmaktens strategiska inriktning (FMSI) och Försvarsmaktens verksamhetsplan (FMVP). Arbetet kring FMSI och FMVP görs på strategisk nivå.

I FMSI går det att återfinna Försvarsmaktens miljöpolicy, denna motsvarar den målsättning Försvarsmakten har med sitt miljöarbete. Miljöpolicyen finns även att läsa på samarbetsytan.

I FMVP fastslås det en plan för hur miljöarbetet ska fortlöpa inom verksamheten. Vidare miljöarbete kommuniceras ut via PROD med hjälp av verksamhetsuppdrag (VU). Exempelvis kan det handla om att energieffektivisera sin verksamhet, delta i

² Den senaste aktuella miljöaspektförteckning och de betydande miljöaspekterna redovisas på samarbetsytan.

HANDBOK

utbildningar eller delta i arbetsgrupper. Mer om hur VU-processen fungerar beskrivs på Emilia. I uppdragen förmedlas det arbete och/eller åtgärder som ska vidtas för att tillse att Försvarsmakten agerar i linje med regeringsuppdrag.

2.3.4. Genomför uppgifter

LEDS formulerar mål och visioner som omsätts i skrivelser och direktiv till PROD. PROD upprättar utifrån dessa strategiska styrningar uppgifter och handlingsplaner för att nå de övergripande målen. Dessa förmedlar försvarsgrenarna vidare till berörda OrgE som omsätter uppdrag och genomför handlingsplaner.

2.3.5. Följa upp arbetet

Miljöarbetet inom Försvarsmakten följs upp och granskas på en rad olika sätt. Bland annat sker en åiterrapportering i samband med VU. Inledningsvis åiterrapporterar OrgE sina uppdrag till PROD genom SU06 (VU). Det är sedan PRODs uppgift att sammanställa, analysera och rapportera resultatet till LEDES.

Hos LEDES utvärderas resultatet och nödvändiga justeringar görs som ett led i förbättringskedjan kring verksamhetsuppdragen. Det genomförs även miljörevisioner på samtliga förband. Granskningen syftar till att göra en helhetsbedömning av det miljöarbete som bedrivs på förbanden.

Andra sätt att följa upp miljöarbetet är: avvikelshanteringen, lagefterlevnadskontroll, tillsyn och kontroller etc. Instruktioner för hur OrgE ska arbeta med lagefterlevnad finns på samarbetsytan Hållbart Försvar.

2.3.6. Utvärdera och analysera arbetet

Miljöarbetet som genomförts under året presenteras vid ledningens genomgång. Syftet med mötet är att utvärdera, samt göra en bedömning av möjligheter till förbättring och behov av förändring i relation till instruktioner, regleringar och standarder. Styrning och stöd för att genomföra ledningens genomgång finns på Emilia.

Försvarsmaktens miljöarbete sammanställs och redovisas årligen i en årsredovisning och en miljöredovisning tillgänglig för allmänheten.

En central förutsättning för att utveckla miljöledningssystemet är att utvärdera dess effekt genom miljörevisioner. Som ett viktigt led i detta har Försvarsmakten bland annat utbildat interna miljörevisorer som genomför revisioner på hela Försvarsmaktens verksamhet.

3. Försvarsmaktens bidrag till de globala målen inom miljö

Utifrån FN:s 17 globala mål har Försvarsmakten valt ut de 7 mål som visas ovan. Försvarsmaktens varierande verksamhet påverkar miljön på många olika sätt. Dels sker en negativ påverkan genom att resurser som energi, värme och drivmedel förbrukas och att utsläpp sker till luft, mark och vatten.

Men myndighetens arbete kan också ha en positiv inverkan på miljön. Exempelvis kan det samverkansarbete som Försvarsmakten deltar i både nationellt och internationellt medföra att medvetenheten om miljön ökar och att nya standarder med en mindre miljöpåverkan utvecklas, sprids och används av ett stort antal aktörer.

3.1. Miljöpåverkan per område

3.1.1. Utsläpp till luft

Försvarsmaktens verksamhet ger upphov till utsläpp till luft av olika luftföroreningar, framför allt av växthusgasen koldioxid (CO₂). En ökad andel växthusgaser i atmosfären bidrar till de globala klimatförändringarna. Utsläpp av växthusgaser genereras vid exempelvis el- och värmeanvändning, tjänsteresor, övningsverksamhet, förbränning av drivmedel och från utsläpp av köldmedia från kyl- och frysanläggningar. De största koldioxidutsläppen inom Försvarsmaktens verksamhet kommer från flyg och fastigheter. Som enskild energikälla ger användningen av flygfotoget upphov till det största utsläppet av koldioxid. Kväveoxider, luftpartiklar och svaveldioxid är exempel på andra utsläpp som Försvarsmaktens verksamhet ger upphov till. Dessa utsläpp kan i sin tur ge upphov till negativ miljöpåverkan i form av övergödning, försurning av mark och vattendrag samt negativa effekter på människors hälsa.

3.1.2. Utsläpp till vatten

Försvarsmaktens verksamhet kan på olika sätt ge upphov till utsläpp av föroreningar till vatten, exempelvis från användningen av bekämpningsmedel, halkbekämpningsmedel, kemikalier, ammunition, vapensystem och annan utrustning. Spillvatten från

HANDBOK

fartyg, tvätthallar och brandövningsplatser är andra exempel på vattenföroreningar som kan orsaka skada hos recipienterna. Utsläppen kan ge upphov till negativa effekter på miljön i form av eutrofiering av hav, sjöar och vattendrag samt medföra en negativ påverkan på människors och djurs hälsa. Försvarmakten genomför förebyggande insatser som syftar till att förhindra spridning av föroreningar till mark och vatten. Arbetet innefattar provtagningar och dokumentation avseende förekomst av föroreningar inom Försvarmaktens verksamhetsområden. För att minska risken för spridning av föroreningar ska riskbedömningar genomföras och vid behov tillämpliga saneringsåtgärder.

3.1.3. Utsläpp till mark

Försvarmaktens verksamheter kan på olika sätt ge upphov till utsläpp av föroreningar till mark. Kemikalier, föroreningar från övningsverksamhet, användning av ammunition, vapensystem och annan utrustning kan på olika sätt medföra utsläpp till mark som kan ha en negativ påverkan på exempelvis människor, växter och djur. Försvarmakten innehar ett antal markområden som klassats som förorenade. Detta kan vara mark som förorenats av drivmedel, metaller eller explosivämnen där dessa ämnen urlakats till den omgivande miljön. Försvarmakten genomför därför förebyggande insatser som syftar till att förhindra spridning av föroreningar till mark och vatten. Arbetet innefattar provtagningar och dokumentation avseende förekomst av föroreningar inom Försvarmaktens verksamhetsområden. För att minska risken för spridning av föroreningar ska riskbedömningar genomföras och vid behov tillämpliga saneringsåtgärder.

3.1.4. Resursförbrukning

En del av den resursförbrukning som sker ger upphov till avfall. Avfall uppstår både vid förbrukning av förnybara och icke-förnybara resurser. I Sverige sorteras avfall i hög grad för olika typer av behandling. Viss del materialåtervinns, annat bränns och blir till energi och en del går till deponi. Farligt avfall tas om hand för slutligt omhändertagande. Materielsystem och utrustning säljs ibland vidare vid avveckling vilket innebär att det återanvänds. I insatsområden kan det ibland saknas infrastruktur för en bra avfallshantering. Avfallshantering är därför en betydelsefull del av hållbarhetsarbetet som präglas av miljöhänsyn. Det handlar mycket och mycket om att Försvarmakten både nationellt och internationellt ska lämna minsta möjliga avtryck efter sin verksamhet.

3.2. Avfall

Det är respektive organisationsenhet som ansvarar för sorteringen av avfallet och som ska följa bestämmelserna i miljöbalken, avfallsförordningen, kommunal renhållningsordning samt Försvarsinspektören för hälsa och miljö (FIHM) föreskrifter. För respektive verksamhetsort ska avfallsplaner utarbetas. Avfallsplanerna fastställs av Garnisonschefen. Syftet med planerna är att de ska fungera som informationsmaterial om källsortering på orterna och på så vis underlätta källsorteringen för att nå en ökad sorteringsgrad samt säkerställa att lagkraven följs.

HANDBOK

Svensk lagstiftning om avfall syftar till att skydda människors hälsa och miljön mot skadliga effekter som uppkommer i samband med insamling, transport, behandling, förvaring och deponering av avfall. I grunden finns EU:s avfallsdirektiv som implementerats i svensk lagstiftning genom 15 kap. miljöbalken och avfallsförordningen (2011:927). Avfallslagstiftningen klassificerar avfallet och reglerar på vilket sätt olika avfallsslag ska tas om hand, och vem som ansvarar för att det görs på ett korrekt sätt.

Försvarsmakten ska minimera uppkomsten av avfall i första hand. Därefter ska återvinning (d.v.s. både återanvändning, materialåtervinning och energiutvinning) av avfall eftersträvas, och i sista hand kan lämplig metod för bortskaffande övervägas. Försvarsmakten kan ta stöd i EU:s avfallstrappa/avfallshierarki med beaktande av Naturvårdsverkets principer som riktlinje för avfallshanteringen i Försvarsmakten.

För att bättre skydda miljön ska medlemsstaterna vidta åtgärder för hantering av avfall enligt följande hierarki som ska tillämpas i prioritetsordning:

1. Förebyggande - Åtgärder som vidtas innan ett ämne, ett material eller en produkt blivit avfall.
2. Förberedelse för återanvändning.
3. Materialåtervinning - Varje form av återvinningsförfarande genom vilket avfalls-material upparbetas till produkter, material eller ämnen, antingen för det ursprungliga ändamålet eller för andra ändamål.
4. Annan återvinning - Varje förfarande vars främsta resultat är avfall som har ett nyttigt ändamål t.ex. energiåtervinning.
5. Bortskaffande.

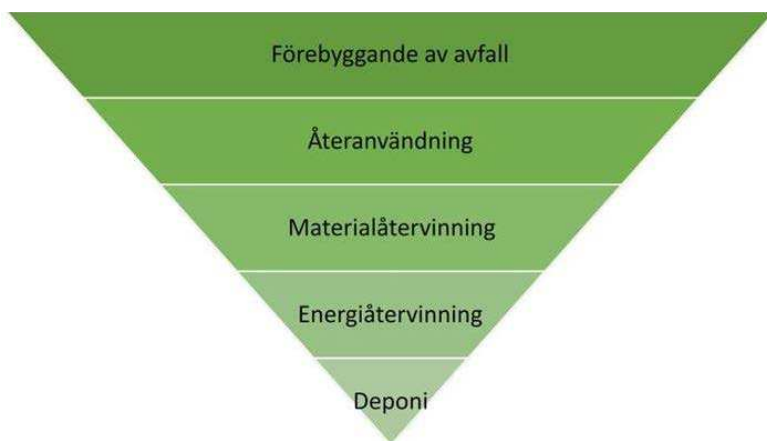

Bild 3.1 EU:s avfallshierarki /Ur EG-förordning 2008/98

Det finns ett system för hantering av avfall i fält, detta går under namnet MUMSE, och inkluderar såväl sortering som förbränning. Det består av moduler i form av specialutrustade containrar som kan kombineras på olika sätt. Den största delen av farligt avfall som produceras av Försvarsmakten vid utlandsinsatser transporteras till

HANDBOK

Sverige för att där hanteras enligt svensk miljölagstiftning om inte upphandlad kontrakt som kan omhänderta avfallet på korrekt sätt finns på plats.

Farligt avfall är varor och produkter som innehåller ozonedbrytande, toxiska, mutagena, reproduktionsstörande ämnen (CMR), persistenta, bioackumulerbara och toxiska (PBT) ämnen eller tungmetaller som bly, kadmium och kvicksilver. Andra ämnen klassas som farliga för att de är ekotoxiska, explosiva, oxiderande, frätande, irriterande, giftiga, smittförande, brandfarliga m.m. Inom Försvarsmakten är det logistik enheten (LogE) som ansvarar för omhändertagande av farligt avfall på varje ort och vid varje garnison.

Svensk miljölagstiftning bestämmer riktning och innehåll för arbetet med avfallshandtering inom Försvarsmakten. Den ska i så stor utsträckning som möjligt utföras på samma sätt vid övning som i daglig verksamhet. Vid längre övningar kan vid behov särskilda miljöcontainrar ställas ut för utsortering av avfall. I containrarna finns fastmonterade och uppmärkta kärl, fat och nödvändig förvaringsutrustning för att möjliggöra korrekt mellanlagring av det farliga avfallet. Containern är även utrustad med spillberedskap och brandutrustning och kan användas i insatsområden.

M5584-289011 MILJÖCO20 OLJ/KEM/T

Oförkortad benämning
MILJÖCONTAINER FÖR OLIOR OCH KEMISKA PRODUKTER 20 FOT /T

Bild 3.2 Container farligt avfall. Hans-Björn Fischhaber / Försvarsmakten

Den utarbetade avfallshandteringen handlar såväl om miljöhänsyn som att stärka förtroendet för verksamheten. Oavsett om Försvarsmaktens personal befinner sig i tjänst utomlands eller i Sverige ska de ha samma förutsättningar att bidra till en effektiv och hållbar avfallshandtering.

Det handlar mycket och mycket om att Försvarsmakten både nationellt och internationellt ska lämna minsta möjliga avtryck från sin verksamhet.

3.3. Ljus och ljud

Påverkan i form av ljus och ljud kan ske vid exempelvis användandet av laser som kan uppstå från verksamheten på övnings- och skjutfälten samt i den marina miljön. Höga ljud och buller kan upplevas som störande av grannar och närboende till För-

HANDBOK

svarsmaktens anläggningar, t.ex. vid flygflottiljer, flygplatser samt övnings- och skjutfält. När det gäller den marina miljön så kan sonarer som används för undervattensspaning påverka de marina organismers hälsa negativt.

3.4. Naturvärden och biologisk mångfald

3.4.1. Naturvärden

Många av Försvarsmaktens övnings- och skjutfält, flygflottiljer och flygplatser har höga naturvärden och en rik biologisk mångfald. Detta beror ofta på att den militära verksamheten under lång tid har begränsat annan exploatering av området – som till exempel byggnationer eller modernt jord- och skogsbruk. Områden har istället utvecklats och förvaltats på ett sätt som gynnat dess naturvärden. I vissa fall kan även själva övningsverksamheten påverka naturmiljön på ett positivt sätt. Bränder, markslitage från fordon och fältarbeten samt skador på träd och buskar i målområden och från fordon är exempel på *ekologiska störningar* som kan gynna många djur- och växtarter.

Försvarsmaktens övnings- och skjutfält förvaltas av Fortifikationsverket. Myndigheten ansvarar för att förvalta områdenas naturvärden i skötsel- och skogsbruksplaner i enlighet med lagstiftning och myndighetsstyrningar.

3.4.2. Naturskydd

Många av de naturvärden som finns på övnings- och skjutfält är skyddade enligt miljöbalken. Skyddet innebär oftast att Försvarsmakten behöver visa hänsyn genom att anpassa eller begränsa övningsverksamheten i området. Det kan till exempel handla om att begränsa verksamhet under vissa delar av året eller undvika körning med tunga fordon i områden med känsliga djur- och växtarter.

I vissa fall bidrar Försvarsmaktens övningsverksamhet till att bevara eller utveckla naturskyddsområdets naturvärden. Tydligast exempel på detta finns vid flera av Försvarsmaktens övnings- och skjutfält i Skåne.

Vilken typ av hänsyn och åtgärder Försvarsmakten måste vidta beror på vilken skyddsform området har samt dess unika förutsättningar. Se bilaga 4.

Bild 3.3 Särila. Rickard Törnhjelm /Combat Camera, Försvarmakten

3.4.3. Hänsyn

Försvarmakten behöver förhålla sig till kända naturvärden i övningsverksamheten. På Försvarmaktens övnings- och skjutfältskartor ska områden med särskilda restriktioner framgå. I Övnings- och skjutfältsbestämmelser kan restriktioner förtydligas ytterligare. Vid behov finns även skyltar i terrängen för att minimera risken för skador på skyddade områden.

Generella hänsyn till naturvärden på övnings- och skjutfält³:

- Allmän hänsyn till djur, häckande fåglar, boplatser eller reden.
- Använd i huvudsak befintliga vägar och stråk vid terrängkörning.
- Använd broar, fasta eller förberedda övergångar vid passage av vattendrag.
- Undvik om möjligt körning i myrar och våtmark i barmarksförhållanden.

Bild 3.4 Skaraborgs regemente. Mats Carlsson /Försvarmakten

3.4.4. Marinbiologisk kalender

Försvarmakten har tagit fram en Marinbiologisk kalender som täcker svenskt territorium. I kalendern framgår bland annat lek- och häckningsområden för marina arter samt naturskydd. De olika lagren kan tändas månadsvis för att se vilka marina områden som är känsliga för störningar under en viss tidsperiod. Informationen kan an-

³ Stora variationer kan gälla beroende på område.

HANDBOK

vändas som planerings- och beslutsstöd vid marin eller kustnära verksamhet i syfte att minska risken för störning eller skador på känsliga naturvärden. Den Marinbiologiska kalendern kan laddas ned med tillhörande mjukvara från Försvarmaktens externa hemsida. Genom arbetet med den Marinbiologiska kalendern bidrar Försvarmakten till det nationella miljökvalitetsmålet *Hav i balans samt levande kust och skärgård*.

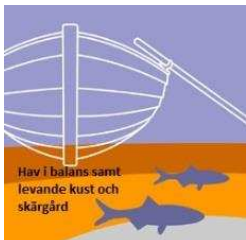

Bild 3.5 Det nationella miljökvalitetsmålet *Hav i balans samt levande kust och skärgård*. Tobias Flygar /Naturvårdsverket

3.5. Modell för värdering av direkt och indirekt miljöpåverkan

Försvarmaktens aktiviteter som ger eller kan ge upphov till miljöpåverkan, negativ så väl som positiv, identifieras och kartläggs i en s.k. miljöutredning. Försvarmakten har även en modell för att värdera dessa aktiviteter. Denna värdering görs på central nivå inom Försvarmakten och syftar till en prioritering inför beslut om vilka områden Försvarmaktens miljöarbete ska fokusera på.

Det är viktigt att de som är ansvariga för Försvarmaktens olika verksamheter känner till vilken miljöpåverkan den egna verksamheten medför.

3.5.1 Definition

En miljöaspekt är en aktivitet som ger, eller kan ge upphov till, positiv eller negativ påverkan på den yttre miljön. Med den yttre miljön avses luft, vatten, mark, naturresurser, flora, fauna, människan samt samspelet mellan dessa. Många av Försvarmaktens aktiviteter (delar av verksamheten och tjänster) har eller kan ha miljöpåverkan, dvs. de är miljöaspekter. En miljöaspekt som orsakar eller kan orsaka betydande miljöpåverkan kallas för betydande miljöaspekt.

3.5.2 Värderingsmodell

Försvarmaktens modell för att värdera miljöaspekter bygger på en metod där de två kriterierna miljöpåverkan och kvantitet sammanvägs.

Miljöpåverkan för varje miljöaspekt beskrivs i samband med värderingen och en bedömning görs och dokumenteras av hur omfattande miljöpåverkan från miljöaspekten är. Miljöpåverkan från den aktuella miljöaspekten graderas i en skala där 1 innebär liten miljöpåverkan, 2 innebär medelstor miljöpåverkan och 3 innebär stor miljöpåverkan.

HANDBOK

Kvantiteten totalt inom Försvarsmakten för varje miljöaspekt mäts, beräknas eller bedöms. Det kan dock vara svårt att hitta relevanta mätetal kopplade till kvantitet. Vid den centrala värderingen av miljöaspekter inom Försvarsmakten har därför en bedömning av kvantitet gjorts och dokumenterats av en referensgrupp på Försvarsmakten. Även kvantiteten graderas i en skala där 1 innebär liten kvantitet, 2 innebär medelstor kvantitet och 3 innebär stor kvantitet.

Miljöaspekter som vid sammanräkning av poängen (miljöpåverkan + kvantitet) får 5 eller 6 poäng är de betydande miljöaspekterna.

Tabell 1. Modell för värdering av miljöaspekter

KRITERIUM	3 POÄNG	2 POÄNG	1 POÄNG
Miljöpåverkan	Miljöaspekten innebär stor miljöpåverkan	Miljöaspekten innebär medelstor miljöpåverkan	Miljöaspekten innebär liten miljöpåverkan
Kvantitet	Stor	Medelstor	Liten

De aktiviteter inom Försvarsmakten som orsakar eller kan orsaka betydande miljöpåverkan, alltså Försvarsmaktens betydande miljöaspekter måste övervakas och styras. Det är också bland de betydande miljöaspekterna Försvarsmakten fastställer sina miljömål och handlingsplaner.

Eftersom de miljöaspekter som identifieras är olika till sin karaktär och miljöaspekterna kvantifieras i olika typer av mätetal, kan värderingen av miljöaspekter upplevas som att man ”jämför äpplen med päron”. Detta är dock inte något problem, eftersom hela syftet med värderingen är att få fram de miljöaspekter som har störst betydelse för miljön för att säkerställa att miljöarbetet fokuserar på rätt saker. Resultatet av värderingen blir därmed att Försvarsmakten får ett underlag för lämpliga beslut om inriktning och fokus på miljöarbetet.

3.5.3 Bedömning av koppling till miljö kvalitetsmål, Agenda 2030 och EMAS

För att säkerhetsställa att Försvarsmakten lever upp till externa krav och i förlängningen stödjer uppföljning och kommunikation har vid miljöutredningen en översiktlig bedömning av Försvarsmaktens direkta och indirekta miljöaspekter och deras koppling till de 16 miljö kvalitetsmålen, de 17 globala hållbarhetsmålen och EMAS sex kärnindikatorer gjorts.

Utifrån miljöaspektens innebörd och dess miljöpåverkan har i miljöutredningen relevanta mål kopplats mot varje miljöaspekt.

De betydande miljöaspekterna påverkar mer eller mindre alla nationella miljö kvalitetsmål. Nedan listas de miljö kvalitetsmål som myndigheten har mest påverkan på.

HANDBOK

Generationsmålet är det övergripande målet som visar inriktningen för Sveriges miljöpolitik. Målet visar på den samhällsomställning som krävs för att vi till kommande generationer ska kunna lämna över ett samhälle där de stora miljöproblemen är lösta. Generationsmålet är vägledande för miljöarbetet på alla nivåer i samhället.

Begränsad klimatpåverkan innebär att halten av växthusgaser i atmosfären ska i enlighet med FN:s ramkonvention för klimatförändringar stabiliseras på en nivå som innebär att människans påverkan på klimatsystemet inte blir farlig.

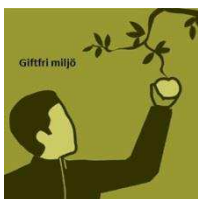

Frisk luft. Att andas in luftföroreningar påverkar hälsan negativt. För många människor kan föroreningar i luften även bidra till förkortad livslängd. De luftföroreningar som är skadligast för hälsan är inandningsbara partiklar, marknära ozon och vissa kolväten, men orsakar även korrosion, och gör att material som metaller, plast och kalksten bryts ned snabbare. På så sätt skadas till exempel byggnader och kulturhistoriskt värdefulla föremål. Dessutom skadas skogens träd och jordbrukets grödor av marknära ozon. En stor källa till luftföroreningar är vägtrafik då avgaserna innehåller partiklar, kvävedioxid och organiska ämnen, och avgaserna bidrar till att marknära ozon bildas.

God bebyggd miljö vilket innebär att städer, tätorter och annan bebyggd miljö ska utgöra en god och hälsosam livsmiljö samt medverka till en god regional och global miljö. Natur- och kulturvärden ska tas till vara och utvecklas. Byggnader och anläggningar ska lokaliseras och utformas på ett miljöanpassat sätt och så att en långsiktigt god hushållning med mark, vatten och andra resurser främjas.

HANDBOK

Giftfri miljö vilket innebär att förekomsten av ämnen i miljön som har skapats i eller utvunnits av samhället ska inte hota människors hälsa eller den biologiska mångfalden. Halterna av naturfrämmande ämnen är nära noll och deras påverkan på människors hälsa och ekosystemen är försumbar. Halterna av naturligt förekommande ämnen är nära bakgrunds nivåerna.

Ett rikt växt- och djurliv innebär att den biologiska mångfalden ska bevaras och nyttjas på ett hållbart sätt, för nuvarande och framtida generationer. Arternas livsmiljöer och ekosystemen samt deras funktioner och processer ska värnas. Arter ska kunna fortleva i långsiktigt livskraftiga bestånd med tillräcklig genetisk variation. Människor ska ha tillgång till en god natur- och kulturmiljö med rik biologisk mångfald, som grund för hälsa, livskvalitet och välfärd.

Hav i balans samt levande kust och skärgård innebär att Västerhavet och Östersjön ska ha en långsiktigt hållbar produktionsförmåga och den biologiska mångfalden ska bevaras. Kust och skärgård ska ha en hög grad av biologisk mångfald, upplevelsevärden samt natur- och kulturvärden. Näringar, rekreation och annat nyttjande av hav, kust och skärgård ska bedrivas så att en hållbar utveckling främjas. Särskilt värdefulla områden ska skyddas mot ingrepp och andra störningar.

Grundvatten av god kvalitet. Grundvattnet är viktigt som dricksvatten för oss människor. Det påverkar också miljön för växter och djur i ytvattnet. Utsläpp av miljöfarliga ämnen kan förorena grundvattnet. Vatten cirkulerar i ett ständigt kretslopp.

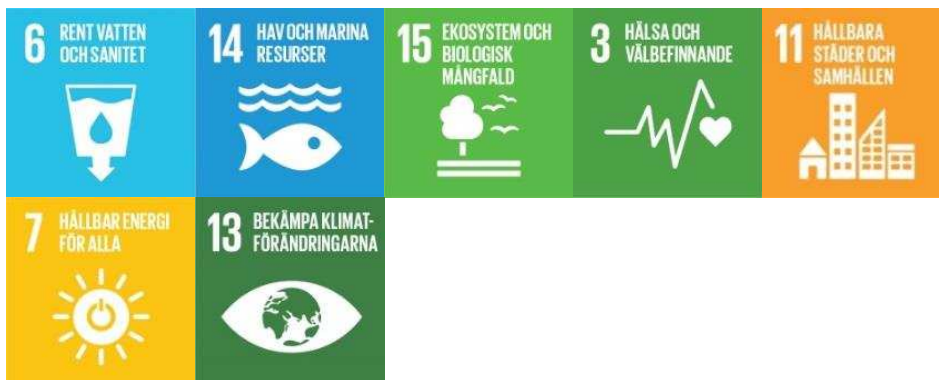
HANDBOK

En stor del av vattnet tränger ned i och genom jordlager och berggrund och bildar grundvatten, som i sin tur efter en viss uppehållstid i marken – som beror på lokala förhållanden – rinner ut i sjöar, hav och vattendrag igen.

Levande sjöar och vattendrag. Sjöar och vattendrag utsätts för påverkan från många håll, till exempel från skogsbruk, jordbruk, industrier och vattenkraftverk. Många växt- och djurarter är beroende av att vattendrag får flöda fritt, och att vattenståndet kan variera naturligt. Det är också viktigt att behålla vattenmiljöernas naturliga produktionsförmåga. Det återstår en hel del arbete innan sjöar och vattendrag uppnår ett gott miljötillstånd. Ett av de främsta hoten mot den biologiska mångfalden är den fysiska påverkan från vattenkraftverk samt reglering av älvar som leder till fragmenterade livsmiljöer och i värsta fall till att livsmiljön för en art helt försvinner.

4. Försvarsmaktens Miljömål

Försvarsmakten har fem interna mål inom miljöområdet som bidrar till de 7 ovanstående målen. Dessa 5 mål återfinns i Försvarsmaktens verksamhetsplan (FMVP) som LEADS PLANEK ansvarar för att ta fram.

Målen finns inom områdena energi, övning- och insatsverksamhet, avfall, förorenade områden samt hållbar konsumtion.

1. Minska den nationella verksamhetens el- och värmeanvändning
2. Öka andelen avfall som går till materialåtervinning
3. Miljöhänsyn vid övningar och insatser
4. Hållbar konsumtion
5. Minskad förorening till mark

Miljömål 1: Minska den nationella verksamhetens el- och värmeanvändning

Energimålet innebär att effektivisera energianvändningen i fastighetsbeståndet med 20 procent fram till 2020 (basår 2015). Den fastighetsrelaterade andelen uppgår till ungefär en tredjedel av Försvarsmaktens totala energianvändning. Den största energianvändningen finns i det fastighetsbestånd som hyrs av Fortifikationsverket, antingen via det egna förvaltade beståndet eller genom införhyrningar som Fortifikationsverket gör från andra fastighetsägare.

För att nå detta mål genomförs ett antal olika aktiviteter. Försvarsmakten genomför i samverkan med Fortifikationsverket energikartläggningar genom ett för Försvarsmakten anpassat verktyg, avseende energibesparing och effektivisering. Verktöget är framtaget med stöd av Fortifikationsverket och Europeiska försvarsbyrån (EDA).

En annan viktig aktivitet för att nå målen är att utbilda och öka den interna kompetensen kring energieffektiviseringsarbetet.

HANDBOK

Miljömål 2: Öka andelen avfall som går till materialåtervinning

Målet innebär att öka andelen materialåtervinning med 5 procentenheter till och med 2020 (basår 2015).

Genom att öka andelen sorterat och återvunnet avfall ska Försvarsmaktens ekologiska fotavtryck minska samtidigt som ekonomiska vinster kan göras. Försvarsmakten har stor möjlighet att påverka avfallsmängderna genom inköp, attitydförändringar, avfallsplaner, information och utbildning. Miljömålet tar inte hänsyn till den totala mängden uppkommet avfall, utan fokus i målet ligger på att öka sorteringsgraden och effektivisera återvinningen.

För att nå målet arbetar Försvarsmakten med aktiviteter som styrningar, kompetens och medvetenhet samt informationsinsatser. Syftet med informationsinsatserna är att öka medvetenheten hos personal och aktörer om vikten av att källsortera och att ha tydliga och aktuella avfallsplaner.

Försvarsmakten har utbildade miljöhandläggare som arbetar med avfallsfrågorna på central nivå. Längst ut i kedjan, vid de försörjningsavdelningar som finns ute på garnisonerna finns miljöstationsföreståndare som bokför och säkerställer avfallshanteringen. Varje garnison har en egen avfallsplan som beskriver vart avfall ska lämnas, vilka öppettider miljöstationerna har och vem de kan kontakta vid frågor.

Miljömål 3: Miljöhänsyn vid övningar och insatser

Den verksamhet inom Försvarsmakten som påverkar miljön mest är övningsverksamheten. Det gäller bland annat markslitage, drivmedelsanvändning och buller. Enligt målet ska Försvarmakten ta fram ett så kallat miljöannex, det vill säga riktlinjer för miljöarbetet som sammanställs i en särskild bilaga i övningsordern inför planeringen. Myndigheten har en process för att ta miljöhänsyn vid övningar och insatser.

Miljömål 4: Hållbar konsumtion

Genom att aktivt ställa krav och följa upp beställningar av försvarsmateriel, varor och tjänster bidrar Försvarsmakten till en hållbar konsumtion i enlighet med de globala hållbarhetsmålen. Försvarsmakten utvecklar i samverkan med Försvarets materielverk de miljö- och hållbarhetskrav som ställs vid upphandlingar. Inom miljöområdet ska särskild hänsyn tas till resursanvändning, energieffektivitet, förekomst av farliga kemiska ämnen samt återvinningsbarhet med beaktande av regeringsbeslut. Särskild hänsyn inom området sociala krav ska, om behövt, tas till arbetsrättsliga villkor vid produktion av varor och tjänster, både inom och utom Sveriges gränser.

Miljömål 5: Minskad förorening till mark

Försvarsmakten genomför förebyggande insatser som syftar till att förhindra spridning av föroreningar till mark och vatten. Arbetet innefattar provtagningar och dokumentation avseende förekomst av föroreningar inom Försvarsmaktens verksamhetsområden. För att minska risken för spridning av föroreningar genomförs riskbedömningar och vid behov tillämpliga saneringsåtgärder.

5. Genomförande och globalt partnerskap

5.1. Internationellt samarbete

Försvarmakten har sedan många år tillbaka ett särskilt regeringsuppdrag att delta i det internationella miljöförsvarsarbetet.

Arbetet omfattar allt i spännvidden från direkta utbildningsinsatser inom miljöområdet, exempelvis i Ukraina och Georgien, till deltagande i NATO:s och Europeiska försvarsbyråns (EDA) olika energi- och miljögrupper. Försvarmakten har även ett antal olika bi- och trilaterala samarbeten, bland annat med USA och Finland.

Utbytet för Försvarmakten är dubbelsidigt, det vill säga Försvarmakten delar sin kunskap inom miljöområdet och får tillbaka erfarenheter från olika projekt som drivs vid andra länders försvarsmakter.

Vid alla internationella övningar och insatser samarbetar Försvarmakten med andra organisationer, såsom NATO och FN. Det innebär gemensamma ansträngningar för att skydda miljön och minska miljöpåverkan från de insatser som genomförs.

Ett viktigt område där Sverige deltar aktivt inom är att integrera miljöhänsyn i de styrningar för insatser som genomförs i NATOs regi, där Försvarmakten deltar som PfP land (Partnership for Peace). Detta har genomförts bland annat genom utbildningsinsatser i Ukraina och Georgien. Samarbetet har även resulterat i ett framtaget, utbildningsverktyg för chefer och soldater (Environmental Toolbox for Deploying Forces and annex on cold regions operations, 2017), och bland annat soldatkort med miljöregler som ska användas för ökad miljöhänsyn vid övningar.

Försvarmakten är sedan många år tillbaka även medlem i EU Defence Environmental Network (DEFNET). Syftet med det arbetet är att anpassa och utbyta information avseende den lagstiftning som styr miljöarbetet för respektive försvarsmakt inom EU.

Samarbetet med det självständiga EU-organet Europeiska försvarsbyrå (EDA) är också viktigt för att koordinera de olika nationella försvarsmakternas arbeten. Sedan 2004 arbetar EDA med att identifiera utmaningar och bistå med stöd kring implementeringen av EU:s direktiv och förordningar. Sverige deltar aktivt i EDA:s arbets-

HANDBOK

grupp inom energi och miljö, vilket bland annat ger inhemsk forskningsnytta och möjlighet att utveckla och påverka strategiska dokument inom EU.

Det är Europakommissionens beslut som styr hur energimålen ska se ut och hur man kan utveckla energineutrala byggnader samt olika typer av energieffektiviseringsåtgärder. Försvarsmakterna har varit undantagna från lagkrav inom det arbetet, men yrkade att även de kan vara med och bidra i arbetet kring energieffektivisering. Detta ledde till att Europakommissionen och EDA skapade ett samverkanskoncept, ”Consultation forum for sustainable energy in the defence and security sector”. Ur denna samverkan föddes nya åtgärder, bland annat ett nytt energiledningskoncept baserat på standarden ISO 50001.

Bild 5.1 BALTOPS. Anton Thorstensson /Försvarsmakten

5.2. Nationellt samarbete

För att främja en hållbar utveckling och för att leva upp till den miljöpolitik som bedrivs, både internationellt och i Sverige, krävs en tydlig inriktning över myndighetsgränser. Försvarssektorn har ett samarbete för att tillsammans minska det ekologiska fotavtrycket.

Sektorn består av sex myndigheter; Försvarsmakten, Försvarets Materielverk, Försvarets Radioanstalt, Totalförsvarets Forskningsinstitut, Fortifikationsverket och Försvarshögskolan.

Givet de särskilda uppdragen försvarssektorn har ska hänsyn tas till centrala förutsättningar för verksamheten, såsom energiförsörjningstrygghet, systemperspektiv och sekretess. Fokus i arbetet ligger främst inom områdena Energi och Giftfri miljö, och återfinns i ett gemensamt inriktningsdokument. I detta åtar sig de sex myndigheterna att gemensamt arbeta med aktiviteter för att:

HANDBOK

- ha en effektivare energianvändning
- öka andelen av energi från förnybara energikällor och minska beroendet av fossila bränslen
- minska utsläpp av växthusgaser
- bidra till att minska miljö- och arbetsmiljöpåverkan inom kemiområdet
- bidra till kunskap om lagstiftning och övriga externa krav på kemiska produkter och varor
- underlätta för myndigheterna att ställa krav inom kemiområdet

Detta samarbete är ett komplement till det miljöarbete som redan i dag genomförs inom respektive myndighet och är viktigt för alla parter då vi är beroende av varandra genom uppdrag och verksamhet.

I många avseenden är de ingående myndigheterna olika varandra. Det avser såväl den geografiska utspridningen som verksamhetens karaktär (såsom materielanskaffning, utbildning, fastighetsförvaltning, forskning, teknikutveckling, underrättelseinhämtning och väpnad strid) och områden (såsom mark, sjö, luft och cyber).

Gemensamt bedrivs försvarssektorns miljösamarbete i olika arbetsgrupper på olika nivåer.

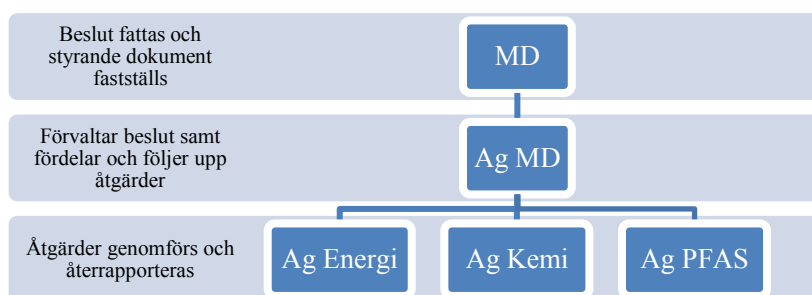

Bild 5.2 Organisationsschema för försvarssektorns miljösamarbete. Miljödelegationen (MD) har en beslutande roll. Besluten förvaltas av arbetsgruppen för försvarssektorns miljödelegation (Ag MD) som vid behov fördelar uppdragen från MD till arbetsgrupperna för energi (Ag Energi), kemi (Ag Kemi) och PFAS (Ag PFAS). Sofia Landstorp /Försvarsmakten

Miljödelegationen (MD) är beslutsfattande i övergripande frågor inom sektorn med målsättning att samordna, inrikta och prioritera försvarssektorns arbete inom miljöområdet. Ledamöter i MD är myndighetscheferna, det vill säga generaldirektör eller motsvarande. Ordförande i MD är Försvarsmaktens generaldirektör.

Arbetsgruppen för försvarssektorns Miljödelegation (Ag MD) utgörs av respektive myndighets miljöchef eller av myndigheten utsedd person med övergripande ansvar att styra och reglera miljöarbetet. I Ag MD ingår dessutom respektive ordförande från underliggande arbetsgrupper. Ordförande är Försvarsmaktens hållbarhetschef.

Arbetsgrupperna Energi, Kemi och PFAS samordnar gemensamma frågor inom områdena och arbetar med att byta erfarenheter, omvärldsbevakning samt med akti-

viteter för att bidra till försvarssektorns inriktningsdokument. Ett annat viktigt dokument som tas fram inom samarbetet är "Försvarssektorns kriteriedokument – kemiska ämnen, kemiska produkter och varor".

6. Bekämpa klimatförändringarna

Försvarsmaktens verksamhet påverkas av pågående och framtida klimatförändringar. Försvarsmakten arbetar därför med att minska sin påverkan på klimatet samt, genom klimatanpassningsåtgärder, minska de risker som kan uppstå till följd av ett förändrat klimat.

Det klimat- och energieffektiviseringsarbete som bedrivs syftar till att säkerställa Försvarsmaktens operativa förmåga och bidra till Sveriges ambitioner och internationella åtaganden inom miljö- och klimatområdet.

6.1. Verksamhetens påverkan på klimatet

För att främja en hållbar utveckling och möta de krav som ställs i relation till de globala klimatutmaningarna, krävs att Försvarsmaktens verksamhet effektiviserar energianvändningen och planerar strategiskt i linje med utvecklingen till ett klimatneutralt samhälle. Därigenom säkerställer Försvarsmakten att operativ förmåga bevaras samtidigt som myndigheten bidrar till att minska utsläppen av växthusgaser och påverkan på klimatet.

Att använda mindre energi, antingen genom energieffektiviseringar eller genom energibesparingar, minskar säkerhetsrisker samt innebär en ökad försörjningstrygghet och ökad uthållighet för Försvarsmakten.

Försvarsmakten är en stor energianvändare som ger ett betydande energi- och klimatavtryck. Den största energiposten, cirka 60 procent, utgörs av drivmedelsanvändning, inom vilken flygbränsle står för cirka 70 procent. När det gäller utsläpp av koldioxid står drivmedelsanvändningen för mer än 80 procent av det totala koldioxidutsläppet. Försvarsmakten gör därför ansträngningar för att minska utsläpp av växthusgaser och minska sitt klimatavtryck.

HANDBOK

6.1.1. *Ett minskat beroende av fossila bränslen*

För att minska myndighetens utsläpp av växthusgaser krävs en ökad andel förnybara energikällor och investeringar i förnybar energiteknik. Att öka andelen förnybara energikällor är också betydelsefullt för att kunna öka energiförsörjningstryggheten och bedriva verksamhet där energitillgången är osäker.

Försvarsmakten undersöker förutsättningarna för Försvarsmakten att uppnå klimatneutralitet till år 2045 i linje med samhällsutvecklingen och säkerställa den operativa förmågan. Möjligheter och begränsningar för markfordon, flyg- och sjöfarkoster studeras. Studien identifierar därmed möjligheter för Försvarsmakten att bidra till Sveriges åtaganden inom ramen för internationell och nationell klimatpolitik.

Exempel på utmaningar är att för taktiska fordon, så som stridsfordon, stridsvagnar och bandvagnar, finna alternativa drivmedel som klarar en långvarig förvaring i bränsletanken utan att orsaka skada på fordonet. Då Försvarsmaktens fordon har en lång livslängd är det en utmaning att införskaffa och anpassa fordonen så att dessa är kompatibla med alternativa drivmedel som är tillgängliga på marknaden i framtiden.

Försvarsmakten har initierat ansträngningar för att på lång sikt ersätta flygbränslet. Sedan 2009 pågår ett bilateralt projekt där Sverige tillsammans med amerikanska försvaret arbetar med att prova ut ett alternativt biobaserat jetbränsle. Målet var att genomföra en demonstrationsflygning med 100 procent biojet med JAS 39 Gripen. Flygningen som genomfördes 2017 är början av ett större arbete inom utvecklingen av alternativa drivmedel där Sverige ligger i framkant. Under 2020 kommer arbetet att fördjupas vidare genom den studie som systematiskt undersöker möjligheter och utmaningar för användning av alternativa drivmedel inom flygvapnet.

6.2. Anpassning till ett klimat i förändring

Försvarsmakten tar riskerna och utmaningarna som effekterna av ett förändrat klimat medför på allvar. Försvarsmakten verkar över hela Sverige; på marken, till sjöss och i luften. Därutöver deltar Försvarsmakten i insatser utomlands. Alla delar av Försvarsmakten kommer att påverkas av klimatförändringarna i någon utsträckning.

Försvarsmaktens verksamhet berörs både direkt och indirekt av konsekvenserna av klimatförändringar. Konfliktmönster, säkerhetspolitik, geostrategiska intressekonflikter, humanitära katastrofer och operationsområden påverkas av ett förändrat klimat. Dessa konsekvenser påverkar också vårt närområde samt militärens roll och uppgifter, både nationellt och i internationella insatser.

Militärregionernas och förbandens verksamhet, infrastruktur och tillgänglighet påverkas av långsamma förändringar, exempelvis havsnivåhöjningar. Plötsliga extrema vädertillfällen, som förväntas öka i styrka och frekvens framöver, påverkar dessutom anläggningar, logistik och försörjningskedjor direkt, men även den operativa förmågan.

HANDBOK

Sommaren 2018 berördes stora delar av Mellansverige av skogsbränder som även innefattande övnings- och skjutfält. Försvarsmakten bistod då civilsamhället med bland annat helikoptrar i släckningsarbetet. Detta fick utöver de akuta insatserna även följer för planerad verksamhet. Övnings- och skjutfälten innehöll OXA vilket försvårade släckningsarbetet och medförde fara för övningsverksamheten.

För att förstå hur verksamheten påverkas av klimatförändringar identifieras vilka risker och sårbarheter som Försvarsmakten ställs inför under förändrade förhållanden. Genom åtgärder som minskar eventuella sårbarheter säkerställer Försvarsmakten den operativa förmågan. På så sätt kommer nutida och framtida risker för Försvarsmaktens verksamhet minska.

Klimat- och sårbarhetsanalyser genomförs på flera olika nivåer inom Försvarsmakten. Resultatet från dessa fungerar som underlag till handlings- och åtgärdsplaner.

Bild 6.1 Helikopter 16 Black Hawk med brandtunna bekämpar skogsbranden vid Älvdalens skjutfält. Rickard Törnhjelm/Försvarsmakten

6.2.1. Mål och handlingsplan för Försvarsmaktens klimatanpassning

I januari 2019 började förordningen om myndigheters klimatanpassning gälla. Den innebär att Försvarsmakten ska genomföra klimat- och sårbarhetsanalyser, identifiera anpassningsåtgärder och upprätta en handlingsplan för hur klimatanpassningsarbetet ska bedrivas, följas upp och utvärderas.

Försvarsmaktens handlingsplan för klimatanpassning uppdateras minst vart femte år. Specifika åtgärdsplaner för olika delar av organisationen utformas utifrån resultat av klimat- och sårbarhetsanalyser.

Försvarsmakten har formulerat ett övergripande klimatanpassningsmål och fem delmål. De åtgärder som ska genomföras för att uppnå Försvarsmaktens mål för klimatanpassning är en del av ordinarie verksamhetsplanering.

Försvarsmaktens övergripande mål för klimatanpassning

- Försvarsmakten ska vid behov vidta klimatanpassningsåtgärder för att säkerställa bibehållen operativ effekt.

7. Hållbar energi för alla

Genom energieffektiviseringar och energibesparingar ökar försörjningstryggheten, och vidare även uthålligheten. En kombination av nya tekniker och beteendeförändringar kan användas för att i längden gynna den operativa förmågan.

Den fastighetsrelaterade energianvändningen står för cirka en tredjedel av Försvarsmaktens totala energianvändning och arbete pågår för att energieffektivisera. Att vara självförsörjande genom förnyelsebar energi, energieffektiviseringar och energibesparingar innebär ett minskat beroende av externa aktörer, ökad försörjningstrygghet, lägre energikostnader och ökad uthållighet vid begränsad energitillgång. Synergieffekten blir att försvaret gynnas i form av:

- Minskade kostnader
- Den faktiska tillförda energin räcker längre
- Påverkan på klimatet minskar

Försvarsmakten utbildar egna energiledare som ska agera som en katalysator till att förmå personalen att förändra sitt beteende och energioptimera den utrustning som används i byggnader. Energibesparande åtgärder ger ekonomiska fördelar. Genom minskad energianvändning kan mer pengar läggas på Försvarsmaktens kärnverksamhet – att försvara Sverige.

8. Kemi

8.1. Försvarssektorns kriteriedokument

Ett av de gemensamma övergripande miljömålen inom försvarssektorn är att begränsa påverkan från hälso- och miljöfarliga ämnen i kemiska produkter och varor. För att uppnå detta mål samarbetar Försvarsmakten och försvarssektorns övriga myndigheter i frågan och arbetet leds av arbetsgrupp Kemi (AG Kemi) där representanter från samtliga försvarsmyndigheter ingår.

Försvarssektorns arbetsgrupp Kemi har tagit fram *Försvarssektorns kriteriedokument – kemiska ämnen, kemiska produkter och varor*, som ett stöd till organisationen för att undvika hälso- och miljöfarliga ämnen i kemiska produkter och varor. Genom att flera myndigheter tagit fram gemensamma kriterier inom kemikalieområdet så får vi en gemensam bild i kravställning mot leverantörer samt flera samordningsvinster i arbetet med substitution.

I Försvarsmakten ska kriterierna användas som krav vid upphandling t.ex. vid inköp av nya kemiska produkter, men är även som ett stöd i verksamheternas interna arbete med att byta ut farliga kemikalier mot mindre farliga (substitution).

Kriteriedokumentet uppdateras regelbundet, gällande version finns tillgänglig på Emilia. Ibland kan dock inte de ställda kraven förenas med kravet på prestanda/funktion och då finns möjlighet till undantag från kriteriedokumentet under förutsättning att produktens innehåll inte strider mot gällande lagstiftning.

Det finns två olika typer av undantag från kriteriedokumentets krav:

- Generella undantag för vissa ämnen, produkter och varor om substitution inte är möjlig (lista på sådana ämnen, produkter och varor finns i kriteriedokumentet).
- Specifika undantag för vissa kemiska ämnen, produkter eller varor som inte specificerats i generella undantag, under förutsättning att synnerliga skäl föreligger eller att godtagbart substitut inte finns att tillgå. Begäran om undantag skickas till LEDS TF för handläggning och beslut om fortsatt inriktning.

Bild 8.1 SkyddC. Niklas Ehlén /Försvarsmakten

8.2. Användning av tillståndspliktiga ämnen enligt Reach bilaga XIV

Om Försvarsmakten använder ett ämne som finns med på tillståndsförteckningen (Reach bilaga XIV) ska det i första hand bytas ut.

Har Försvarsmakten behov av att använda ett ämne som är med på tillståndsförteckningen och ”sunset date” har gått ut (sista datum som ämnet får användas om inte tillstånd finns) så finns två alternativ:

1. Om Försvarsmakten använder ett ämne där det finns ett tillstånd som har beviljats och som omfattar Försvarsmaktens användning så ska användningen meddelas till ECHA. Anmälan ska ske inom tre månader efter ”sunset” date och görs via REACH-IT på ECHA:s hemsida. För Försvarsmakten görs detta av HKV FPE FÖMED.
2. Om inget tillstånd finns och inga alternativa produkter finns tillgängliga samt att ämnet utgör en kritisk funktion för verksamheten så kan det ansökas om nationellt undantag. Ansökan görs till FIHM enligt förordning (2008:245) om kemiska produkter och biotekniska organismer.

9. Prövningsförfarande för tillstånds och anmälningspliktig verksamhet

För att kunna nyttja skjutfält, flygplatser och skjutbanor krävs det att Försvarsmakten som verksamhetsutövare har erforderliga miljötillstånd som miljöbalken med förordningar kräver.

Tillståndsprövningen av Försvarsmaktens miljöfarliga verksamhet har även koppling till Försvarsmaktens operativa effekt och förmåga samt till fastighetsförvaltning och infrastruktur.

Det är miljöprövningsenheten (MPE) vid Ledningsregementet, Enköping som har uppgiften att tillse att Försvarsmaktens miljöfarliga verksamhet blir tillståndsprövad samt leder anmälningsärenden av principiell betydelse.

Processen att ta fram ett miljötillstånd är komplex och tar ofta lång tid. MPE bär huvudansvaret att kontakta berörda länsstyrelser, myndigheter, organisationer och enskilda avseende prövning. Varje prövning av ett miljötillstånd utgår från en av förbanden framtagna verksamhetsbeskrivning som omfattar behov av skjutdagar, nätter, helgdagar, flygrörelser samt vilka vapensystem och flygfarkoster som ska användas. Den kompletteras med en miljökonsekvensbeskrivning som tas fram av upphandlade miljökonsulter. Verksamhetsbeskrivningen tar sikte på hur aktuell verksamhet ska bedrivas samt de förändringar som kan förutses cirka tio år framåt i tiden. MPE projektleder arbetet till en färdig tillståndsansökan med formulering av Försvarsmaktens yrkanden, och lämnar ansökan till berörd prövningsmyndighet, för närvarande Miljöprövningsdelegationen (MPD) inom länsstyrelsen. Anmälningar inges till FIHM (Försvarsinspektören för hälsa och miljö).

Miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd regleras i 9 kap. Miljöbalken. Miljöbalkens 2 kap. tar upp de allmänna hänsynsreglerna. Reglerna kring Miljökonsekvensbeskrivningar och samråd regleras i 6 kap. Miljöbalken samt i miljöbedömningsförordningen. Miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd regleras i 9 kap. Miljöbalken. Prövningsförfarandet regleras i kapitel 16 till 25 i Miljöbalken och Miljöprövningsförordningen. Anmälnings- och tillståndspliktiga vattenverksamheter är även prövningspliktiga enligt 11 kap. MB. Det finns olika typer av prövningar beroende på verksamhetens omfattning och art och delas in enligt följande:

HANDBOK

- A-verksamhet är tillståndspliktiga större verksamheter. Tillstånd söks hos mark- och miljödomstolen. Länsstyrelsen ansvarar vanligtvis för tillsynen över dessa civila anläggningar. Försvarsmakten har idag inga A-verksamheter.
- B-verksamhet är tillståndspliktiga verksamheter. Tillstånd söks hos Länsstyrelsens miljöprövningsdelegation. FIHM är ansvarig för tillsynen av de tillståndspliktiga verksamheterna.
- C-verksamhet är anmälningspliktiga och en anmälan ska göras minst sex veckor innan verksamheten påbörjas till FIHM som även är tillsynsmyndighet.
- U-verksamhet är övrig miljöfarlig verksamhet som inte omfattas av kategorierna ovan, men ska ändå följa lagar och regler på miljöområdet. FIHM är även tillsynsmyndighet över U-verksamhet.

Miljöprövningsförordningen (2013:251) trädde i kraft den 18 juni 2013 och innehåller bestämmelser om tillståndsplikt och anmälningsplikt för verksamheter och åtgärder som avses i 9 kap. Miljöbalken, d.v.s. miljöfarlig verksamhet.

Det kan även finnas anmälnings- och tillståndspliktig verksamhet och åtgärder enligt andra kapitel i MB. Åtgärder inom ett område som omfattas av ett områdesskydd som är beslutat med stöd av 7 kap. MB (exempelvis Natura 2000, naturreservat, strandskyddsområde och vattenskyddsområde) kräver ofta dispens, tillstånd eller anmälan. I normala fall är det länsstyrelsen eller i vissa fall kommunen som är prövningsmyndighet för åtgärder inom områden med denna typ av områdesskydd.

9.1. Tillståndspliktig verksamhet

För att få bedriva tillståndspliktig miljöfarlig verksamhet krävs tillstånd. I vissa fall kan Försvarsinspektören för hälsa och miljö (FIHM) förelägga Försvarsmakten att söka tillstånd för verksamhet som inte är tillståndspliktig. MPE leder arbetet med Försvarsmaktens samtliga tillståndsprövningar. Ansvarsfördelning och beskrivning av arbetsgången vid tillståndsprövningar framgår av VU samt sakområdesdirektiv för infrastruktur försörjningsprocessen.

Verksamheten ses kontinuerligt över av verksamhetsutövaren så att pågående verksamhet följer givna tillstånd och kommande verksamhetsinriktningar kan fullföljas. Varje verksamhetsutövare ska kontrollera giltigheten på gällande tillstånd inom sin verksamhet. Vid ändrad verksamhet eller behov av ändrad verksamhet som inte ryms inom gällande tillstånd ska behov inrapporteras enligt anvisningar i VU.

Ansvarsfördelningen för tillståndspliktig verksamhet enligt miljöbalken ska finnas delegerad genom arbetsordningar eller andra beslut. De chefer som har ansvar för tillstånds- eller anmälningspliktig verksamhet ska dokumentera vilka anmälnings- och tillståndspliktiga verksamheter som ryms inom eget ansvarsområde. Stöd i miljö- rättsliga och miljötekniska frågor lämnas av MPE.

Bild 9.1 F21. Astrid Amteén Skage /Försvarmakten

Prövning av Försvarmaktens tillståndspliktiga verksamheter görs hos Miljöprövningsdelegationen vid berörd länsstyrelse. Om tillståndsbeslutet överklagas görs detta hos Mark- och miljödomstolen, som därefter överlämnar det till regeringen där ärendet handläggs av Miljödepartementet.

Tillståndsbesluten kan vara förenade med villkor och besluten kan tidsbegränsas. Erhållna tillstånd kan även återkallas och verksamheten kan förbjudas under vissa särskilt angivna omständigheter. Tillståndsinnehavaren kan själv begära att ett tillstånd upphävs eller ändras, om det är uppenbart att ett visst villkor inte längre behövs.

Inom Försvarmakten är skjutfält, flottilflygplatser och viss vattenverksamhet exempel på tillståndspliktig verksamhet. Ett tillstånd innebär förpliktelser, men innebär även ett skydd av verksamheten, d.v.s. det medför en rättighet att bedriva den.

9.2. Ändring av tillståndspliktig verksamhet

Om en verksamhet som är tillståndspliktig eller som omfattas av tillstånd utan att vara tillståndspliktig behöver ändras, så kan det antingen innebära en tillståndsprövning eller en anmälan. Ändring av tillståndspliktig verksamhet regleras i 1 kap. 4 § och 1 kap. 11 § miljöprövningsförordningen samt 16 kap. 2a § och 24 kap. 13 § miljöbalken.

En ändring som innebär att ett särskilt villkor i tillståndet behöver ändras är alltid tillståndspliktig. För att det ska räcka med en anmälan får ändringen endast påverka innebörden i det allmänna villkoret i verksamheten, givet att det inte faller inom några av kriterierna för tillståndsplikt nedan.

Om ändringen i sig innebär en sådan verksamhet eller åtgärd som är tillståndspliktig enligt de efterföljande kapitlen 2-32 i miljöprövningsförordningen, krävs det tillstånd och ändringen ska tillståndsprövas.

HANDBOK

Om ändringen i sig eller tillsammans med tidigare ändringar innebär att en olägenhet⁴ av betydelse för människors hälsa eller miljön kan uppkomma, ska ändringen tillståndsprövas.

Bedömer organisationsenheten att ändringen i sig inte innebär att en olägenhet av betydelse för människors hälsa eller miljön kan uppkomma, går man vidare och bedömer om ändringen tillsammans med tidigare ändringar innebär att en olägenhet av betydelse för människors hälsa eller miljön kan uppkomma. Här ska ändringen endast jämföras med tidigare ändringar som omfattar samma sak som den ändring som man nu vill genomföra. Bedömer organisationsenheten att ändringen tillsammans med de tidigare ändringarna innebär att en olägenhet av betydelse för människors hälsa eller miljön kan uppkomma, ska ändringen tillståndsprövas enligt ovan. Vid tveksamhet kontakta MPE.

Om organisationsenheten inte bedömer att ändringen i sig eller tillsammans med de tidigare ändringarna innebär att en olägenhet av betydelse för människors hälsa eller miljön kan uppkomma, anmäler organisationsenheten ändringen till FIHM.

FIHM handlägger därefter ärendet och gör en prövning enligt bland annat 2 kap. Miljöbalken. FIHM beslutar i ärendet (avslår, med försiktighetsmått eller utan åtgärd). Alternativt att verksamhetsutövaren måste söka miljötillstånd.

9.3. Anmälningsskyldig verksamhet

Anmälningsskyldigheten regleras i miljöprövningsförordningen 1 kap. 10 § och 1 kap. 11 §.

En anmälan ska vara skriftlig och innehålla de uppgifter, ritningar och tekniska beskrivningar som behövs för att tillsynsmyndigheten ska kunna bedöma den miljöfarliga verksamhetens eller åtgärdens art, omfattning och miljöeffekter. Anmälningsskyldig verksamhet får påbörjas tidigast sex veckor efter anmälan är inlämnad till FIHM. Anmälan görs av organisationsenheten som ansvarar för verksamheten. Stöd vid framtagandet av anmälan kan fås av MPE.

Exempel på anmälningsskyldiga verksamheter i Försvarsmakten är hamnar, skjutbanor, drivmedelsanläggningar, tvätthallar, lagringsplatser för farligt avfall och viss vattenverksamhet.

⁴ Miljöbalken 9 kap. 3 § fastställer att ”med olägenhet för människors hälsa avses störning som enligt medicinsk eller hygienisk bedömning kan påverka hälsan menligt och som inte är ringa eller helt tillfällig”.

Bild 9.2 Kallax. Hampus Hagstedt/Försvarsmakten

9.4. Ändring av anmälningsskyldig verksamhet

Anmälningsskyldigt gäller även ändringar av en anmälningsskyldig verksamhet om ändringen har betydelse från störningssynpunkt, se 1 kap. 11 § miljöprövningsförordningen.

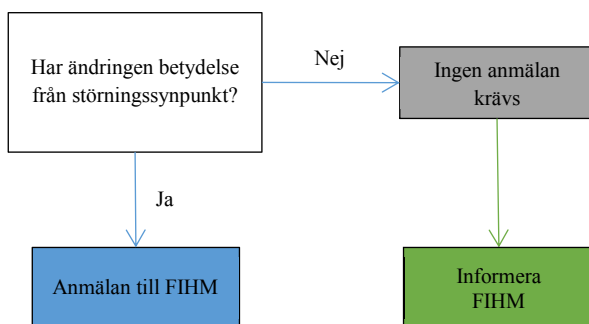

Bild 9.3. Flödesschema vid förändring av anmälningsskyldig verksamhet/ FIHM

Har ändringen som ska göras en betydelse från störningssynpunkt, gör organisationsenheten en anmälan till FIHM. FIHM beslutar därefter i ärendet (avslår, med försiktighetsmått eller utan åtgärd). Alternativt att verksamhetsutövaren måste söka miljö-tillstånd.

9.5. Miljörapport

För all tillståndsskyldig verksamhet ska en miljörapport lämnas till FIHM. Rapporteringen ska göras senast den 31 mars året efter det kalenderår som miljörapporten avser lämnas för. Rapporteringen sker på Naturvårdsverkets miljörapporteringsportal. Anmälningsskyldiga verksamheter där FIHM beslutat om årlig rapportering ska skickas direkt till FIHM. FIHM granskar sedan rapporten och kräver eventuella kompletteringar. FIHM kan även förelägga om att redovisa andra uppgifter som är

HANDBOK

relaterade till miljöbalkens tillämpningsområde. Som vägledning för miljörapporteringen finns Naturvårdsverkets föreskrifter, NFS 2006:9.

9.6. Egenkontroll

Respektive förbandschef svarar för att egenkontrollen beskrivs och genomförs för den verksamhet som bedrivs enligt miljöbalken 26 kap. 19 § och förordning (1998:901) om verksamhetsutövarens egenkontroll. Om flera partners, t.ex. Fortifikationsverket, FMV, andra organisationsenheter inom FM eller civila aktörer omfattas av verksamheten ska egenkontrollen utarbetas i samråd med berörda för att säkerställa en överlappande egenkontroll.

Beskrivningen av egenkontrollen ska vara dokumenterad. Enligt förordningen om verksamhetsutövarens egenkontroll ska följande finnas med i egenkontrollen:

- Fördelning av det organisatoriska ansvaret (uppgifter och befogenheter) för miljöfrågor.
- Förteckning över de kemiska produkter som används i verksamheten.
- Systematisk undersökning och bedömning av de risker som uppkommer utifrån verksamheten från hälso- och miljösynpunkt och hur avvikelser och driftstörningar rapporteras.
- Rutiner för driftkontroll.

Den lokala beskrivning av organisation och ansvar, rutiner m.m. som respektive organisationsenhet tar fram för sitt miljöarbete är viktiga delar i Försvarsmaktens miljöledningssystem och kompletterar de delar av miljöledningssystemet som är gemensamma för Försvarsmakten.

I kontrollprogrammet beskriver verksamhetsutövaren hur denne tänker kontrollera de villkor, krav eller råd som föreskrivits för verksamheten.

Krav om upprättande av kontrollprogram kan ställas i tillståndsbeslut för verksamheten eller på begäran av tillsynsmyndigheten. Den som bedriver verksamhet eller vidtar åtgärder som kan befaras medföra olägenheter för människors hälsa eller påverka miljön ska enligt miljöbalken 26 kap. 19 § lämna förslag till kontrollprogram eller förbättrande åtgärder till tillsynsmyndigheten, om tillsynsmyndigheten begär det. Detta innebär för Försvarsmaktens del att krav på upprättande av kontrollprogram normalt har ställts för tillståndspliktig verksamhet, som därmed ska ha upprättat kontrollprogram. FIHM kan även ställa krav på att upprätta kontrollprogram för verksamhet som inte omfattas av anmälnings- eller tillståndsplikt.

10. Hållbar konsumtion och produktion

Ett av de nya miljömål som Försvarmakten ska förhålla sig till är hållbar upphandling. För att kunna uppnå det krävs det att man ännu bättre ser över och följer upp sina beställningar.

I enlighet med de globala hållbarhetsmålen har Försvarmakten en ambition att i högre grad än tidigare bidra till hållbar konsumtion genom att aktivt ställa krav och följa upp beställningar av försvarsmateriel, varor och tjänster.

En stor del av den hållbara konsumtionen handlar om upphandling: att välja varor, tjänster och materiel utan att äventyra framtida generationers möjlighet att tillgodose sina behov. Miljöpåverkan från materielsystem sker från systemens hela livscykel: råmaterialet, tillsatser, tillverkning och användning till utfasning av uttjänt materiel.

Bild 10.1 Hårsfjärden Hampus Hagstedt/Försvarmakten

Rutinerna vid anskaffning av materielsystemen gör att Försvarmakten kan ställa relevanta miljökrav vid upphandling. Samtidigt begränsas dessa möjligheter något eftersom materielsystem beställs av Försvarets materielverk på en generell nivå – utan detaljerade krav. Försvarets materielverk stöttar därför Försvarmakten vid till exempel upphandling av nya ramavtal som har bäring på Försvarmaktens verksamhet och behov. Utöver detta begränsas möjligheterna också något av de långa ledtiderna, en del av Försvarmaktens materiel ska användas i 50 år och utveckling och framtagning av materielsystem kan innebära en process på cirka tio år.

HANDBOK

Målet har satts i dialog med Försvarets materielverk för att utifrån nuvarande uppdelning mellan myndigheterna få ökad ”hållbarhetseffekt” för varje upphandlad krona. Det blir ett sätt att påverka de processer som Försvarsmakten har direkt rådgivning över. För att kunna leva upp till det nya miljömålet om hållbar konsumtion byggs en ny organisation för inköp och upphandling inom Försvarsmakten upp, där kompetens för miljö och hållbarhet inkluderats för att kunna ställa relevanta krav.

10.1. Lagstiftning och regler

EG-direktiven om offentlig upphandling ligger till grund för lagen (2007:1091) om offentlig upphandling (LOU) samt lagen (2007:1092) om upphandling inom områdena vatten, energi, transporter och posttjänster (LUF). I dessa regleras i stort sett all svensk offentlig upphandling av varor, tjänster och entreprenader. Principerna handlar om krav på icke-diskriminering, likabehandling, transparens, proportionalitet och ömsesidigt erkännande och är grundläggande för upphandling av varor, tjänster och byggentreprenader inom EU. De är avgörande för hur och när miljökrav kan ställas.

Bestämmelser finns även för statlig inköpssamordning i förordning (1998:796) om statlig inköpssamordning. Förordningen gäller alla myndigheter under regeringen och anger att det ska finnas ramavtal för varor och tjänster som myndigheterna upphandlar ofta, i stor omfattning eller som uppgår till stora värden.

EU:s ministerråd antog 11 februari 2014 tre nya direktiv för offentlig upphandling. Utrymmet att ställa miljökrav har tydliggjorts och offentlig upphandling som ett verktyg för att nå de miljömål har betonats i de nya direktiven. Medlemsstaterna har 24 månader på sig att införliva EU-direktiven i de nationella lagstiftningarna.

10.2. Att ställa krav

Miljökrav som ställs ska vara relevanta. Beställare som vill att ett specificerat miljö-kriterium ska vara uppfyllt måste ange det som ett skall-krav i förfrågningsunderlaget. Verktyg och metoder kan vara till hjälp då miljökrav ska ställas vid upphandling. På Konkurrensverkets webbplats exemplifieras sådana som kan användas vid upphandling:

- Miljömärkning
- Energieffektiv upphandling
- Miljövarudeklarationer (EPD)
- Livscykelkostnader (LCC)
- Konkurrensverkets upphandlingskriterier
- Spjutspetskriterier
- Krav på leverantörens systematiska miljöarbete/miljöledning.

10.3. Materielprocessen och hållbar upphandling

Försvarmakten har från 2019-01-01 ansvar för materielssystemen över deras livscykel, från första idé till dess att systemen tas ur bruk och avvecklas. Försvarmakten upprätthåller detta ansvar med stöd av Försvarets materielverk genom beställning.

Försvarets materielverk har på uppdrag av Försvarmakten ansvar att ombesörja nyanskaffningar samt prestandahöjande modifieringar.

Hållbarhetsarbetet har effekt på alla verksamhetsdelar, från planering och genomförande till materielanskaffning, vidmakthållande och avveckling. Detta innebär att arbetet inte bara är ett ansvar för respektives myndighets miljö- och hållbarhetsledning utan alla som deltar i verksamhetsprocesserna ska ansvara för att hållbarhetsarbetet beaktas.

Bild 10.2. Produktprocessen är en livscykelprocess för de produkter (varor och tjänster) som FMV hanterar. Processen omfattar att identifiera och analysera förmågebehov, utarbeta förslag till systemlösning med tillhörande försörjningslösning, definiera krav, realisera, vidmakthålla och slutligen avveckla produkt. /Försvarmakten

Exempelvis kan miljökrav ställas på tekniska system avseende påverkan på den omgivande miljön, till exempel ljudpåverkan, föroreningar och avfall.

11. Miljöhänsyn vid övningar och insatser

Försvarmakten ska säkerställa att miljökompetens finns tillgänglig i samtliga skeden: inför, under, samt efter övningar. På detta sätt ser myndigheten till att miljöhänsyn tas och att miljöpåverkan kan minimeras.

Försvarmaktens yttersta uppgift och unika kompetens är att bemöta ett väpnat angrepp. Detta medför att Försvarmakten måste öva och träna väpnad strid. Övningsverksamhet påverkar miljön på en rad olika sätt. Övningar på land, i vatten och i luften avger buller, samt påverkar naturmiljön vid till exempel fordonskörning, helikopterverksamhet och fältarbeten på land.

Bild 11.1 Borgholm. Jimmy Croona /Försvarmakten

Både vid insatser och övningar regleras genomförandet i orderverk. I dessa orderverk regleras miljöverksamheten i ett miljöannex som i detalj beskriver deltagande förband och enheters ansvar, markägarhantering, restriktioner, hantering av tillbud och skador, drivmedel och kemikaliehantering, avfallshantering och återställning av markskador. Detta arbete utgår ytterst från lagar och förordningar och verkställs genom interna order, regelverk och rutiner.

Försvarmakten har utarbetat en arbetsgång för att säkerställa att mark- och miljöhänsyn tas vid en övning eller insats samtliga faser - planering, utförande samt efterarbete. Ett viktigt arbete är erfarenhetsåterföringen så att Försvarmakten ständigt kan förbättra och utveckla arbetet.

För att ha en möjlighet att anpassa och planera sin övnings- och insatsverksamhet i tid och rum vid marina eller kustnära övningar har Försvarmakten tagit fram en Ma-

HANDBOK

rinbiologisk kalender som täcker svenskt territorium. Genom denna kan myndigheten minska risken för störning eller skador på känsliga naturvärden. I kalendern framgår bland annat lek- och häckningsområden för marina arter samt vilka restriktionsområden som gäller.

11.1. Lagstiftning och regelverk

Nationellt gäller svensk lagstiftning, EU-rätt och Försvarmaktens interna bestämmelser. För utländsk trupp som övar på svenskt territorium ska sådan verksamhet bedrivas enligt svensk lagstiftning och de bestämmelser som Försvarmakten anger för just den övningen eller insatsen. Mottagande chef är ytterst ansvarig för verksamheten.

Om övningar sker på Försvarmaktens övningsområden ska det kontrolleras att verksamheten (även utländska bidrag) faller inom ramen för gällande tillstånd. Övningar ska i så stor utsträckning som möjligt genomföras på våra befintliga övningsområden. Om övningar genomförs på mark som inte redan hyrs av Försvarmakten ska Försvarmakten ha tillstånd från markägaren att använda marken.

FIHM kan genomföra tillsyn på övningar vilket även kan inkludera utländska trupper.

Vid internationell verksamhet ska värdnationens miljölagstiftning och bestämmelser tillämpas. I de fall sådan miljölagstiftning saknas ska svensk trupp tillämpa svensk lagstiftning så långt det är möjligt. Överträdelser av svensk miljölagstiftning kan dock inte leda till några juridiska sanktioner utomlands.

Regelverk finns även framtagna inom FN, EU och NATO som de truppbidragande nationerna förväntas följa för att säkra miljön vid en internationell insats. Sammanfattningsvis gäller följande fyra olika typer av lagar och bestämmelser i olika utsträckning vid internationell verksamhet. De redovisas här i den prioritetsordning som bör gälla:

- Internationella konventioner (miljölagstiftning, överenskommelser och sedvanerätt).
- Nationell miljölagstiftning i värdnationen.
- Svenska miljölagar och bestämmelser.
- Föreskrifter, standarder eller rekommendationer inom miljöområdet som utfärdats av den organisation eller land som leder insatsen, till exempel EU, FN eller NATO.

Hur och i vilken omfattning olika miljöbestämmelser ska tillämpas beror på typ av insats, lokala förhållanden m.m. och ska fastställas i insatsens planeringsfas.

11.2. Insatser

FN, NATO och EU har policyer och riktlinjer för hur miljöhänsyn ska tas vid internationella insatser som ibland sker i länder där miljön redan är utsatt på grund av militära konflikter. Därför är det särskilt viktigt att våra insatser inte orsakar nya miljöproblem.

När Försvarsmakten verkar utomlands sköts i så stor utsträckning som möjligt det dagliga arbetet på camperna på ett hållbart sätt. Detta handlar bland annat om att sortera avfall på ett korrekt sätt, exempelvis genom konceptet Restprodukthanteringssystem "MUMSE".

Värdlandets miljölagstiftning är styrande för Försvarsmaktens verksamhet vid insatsen, men där miljölagstiftning saknas eller den svenska miljölagstiftningen är strängare följs denna. Därefter följer Försvarsmakten den styrning som ges från den organisation som leder och ansvarar för insatsen, exempelvis NATO eller EU. Utöver detta följer Försvarsmakten sina egna uppsatta relevanta styrdokument.

Bild 11.2. Afghanistan. Alexander Karlsson /Försvarsmakten

FN, NATO och EU har policyer och riktlinjer för hur miljöhänsyn ska tas inom ramen för det militära uppdraget. Försvarsmakten har aktivt varit drivande i arbetet med att ta fram dessa, bland annat avseende STANAGS (NATO Standardization Agreements). Att upprätthålla miljöhänsyn så långt som möjligt är en utmaning i en farlig konfliktzon med begränsad infrastruktur, svåra logistikförutsättningar och ett extremt klimat.

11.3. Övningar

Arbetsätten för hur miljöhänsyn ska tas ska vara densamma oberoende om det handlar om övningar eller insatser. Att på ett bra sätt ta miljöhänsyn innan, under och efter en övning eller insats ökar förutsättningarna för en bra relation till närboende och möjligheten att använda områdena för framtida övningar. Försvarsmaktens anseende kan lätt påverkas negativt om vi missköter oss.

Bild 11.3. Borgholm. Jimmy Croona /Försvarsmakten

Vad som bestämmer omfattningen av den miljöhänsyn som behöver tas beror på ett flertal faktorer, bl.a. storlek på övningen/insatsen, lokalisering samt tidsaspekter. Följande två frågeställningar ska alltid tas hänsyn till:

1. Hur påverkar övningen/insatsen den omgivande miljön?
2. Hur påverkar den omgivande miljön övningen/insatsen?

Utöver det som står i detta kapitel så finns mer detaljer och information i Environmental Guidebook for Military Operations för insatser samt NATO BI-SC Collective training and exercise directive (CT&ED) 75-3 för övningar.

Till övningsordern eller operationsordern ska det finnas ett miljöannex där det ska anges vilka miljöskyddande åtgärder som ska vidtas under övningen eller insatsen. Omfattningen av innehållet ska anpassas efter behovet.

11.4. Vårdlandsstöd

Försvarsmakten tillsammans med andra myndigheter ska ha förmågan att ge vårdlandsstöd (host nation support) till utländska förband så att de kan verka och lösa sina uppgifter på svenskt territorium. Vårdlandsstödet omfattar både militärt som civilt stöd och ställer krav på samhällets resurser.

Vårdlandsstöd handlar om noggranna administrativa och praktiska förberedelser inom miljöområdet. Exempel på dessa är:

- vara med och ta fram miljödelarna i Technical agreements (TA),
- information till utländska förband om svenska miljölagar och förordningar t.ex. terrängkörningslagen,
- ta fram underlag för miljöutbildning i alla nivåer av medverkande från andra länder,
- ev. hjälpa till med kontakter med FIHM som är tillsynsmyndighet för de utländska styrkorna,

HANDBOK

- ta fram och leverera kartor med restriktionsområden m.m.

När de utländska förbanden är på plats handlar det främst om praktiskt stöd som till exempel avfallshantering och hantering av miljöolyckor.

Bild 11.4 Kallax. Hampus Hagstedt /Försvarmakten

12. God utbildning för alla

Organisationen ska säkerställa att varje person som utför uppgifter som kan orsaka sådan miljöpåverkan som Försvarmakten identifierat som betydande, har kompetens grundad på lämplig teoretisk och praktisk utbildning eller erfarenhet. Detta gäller alla personer anställda inom Försvarmakten eller som utför uppgifter åt Försvarmakten.

Alla anställda inom Försvarmakten ska ha grundläggande miljöutbildning samt känna till och följa Försvarmaktens miljöpolicy. Därutöver ska ansvarig personal inom FM:s olika verksamheter ha relevant miljöutbildning för de arbetsuppgifter som tjänsten medför. Miljöutbildningen ska inte ses som ett separat ämne utan ska vara en del av den ordinarie introduktions- och befattningsutbildningen.

Miljöutbildning, grundläggande så väl som kompetenshöjande, ska ske vid organisationsenheterna, på militärhögskolorna och Försvarshögskolan.

Bild 12.1 Ansvarig personal inom FM olika verksamheter ska ha relevant miljöutbildning för de arbetsuppgifter som tjänsten medför. Hampus Hagstedt /Försvarmakten

12.1. Miljöutbildning för Förbandschefer

Utbildning av chefer omfattar främst chefsansvaret enligt miljöbalken, inklusive tillståndsprocessen, samt chefs ansvar i miljöledningssystemet. Utbildningen ska minst innehålla:

- Kunskap om chefsansvar enligt miljölagstiftningen.
- Förståelse avseende tillståndsprovningen, villkor, kontrollprogram och miljörapportering.
- Kunna tillämpa miljöhänsyn vid planering och genomförande av större övningar.

12.2. Miljöutbildning för miljöhandläggare

Chef som bedriver miljöfarlig verksamhet ska biträdas av miljöhandläggare med tillräcklig utbildning och erfarenhet för att kunna utföra sina arbetsuppgifter inom miljöområdet.

För att miljöhandläggare effektivt ska kunna följa visionen och ambitionen i Försvarmaktens miljöpolicy och vidmakthålla kunskap om miljölagstiftningen m.m. bör dessa ges möjlighet till kompetensutveckling och fortbildning.

12.3. Miljöutbildning anställd personal och hemvärnsförband

För att öka miljömedvetandet ska all personal ges grundläggande miljöutbildning. Därutöver behöver vissa befattningshavare specialkunskap för att lösa sin uppgift. Målet med utbildningen är att de ska känna till de egna arbetsuppgifternas påverkan på miljön samt hur man minimerar och förebygger denna. Utbildningen ska minst innehålla:

- Orsaken till miljöproblemen och principer för att åtgärda dem.
- Försvarmaktens miljöpolicy.

HANDBOK

- Försvarsmaktens miljömål och organisationsenhetens handlingsplaner.
- Lokala miljöbestämmelser, källsortering m.m.
- Den egna organisationsenhetens miljöpåverkan.
- Rutiner för larmning vid miljöolycka.

Bild 12.2 Det är viktigt att all personal ges grundläggande miljöutbildning samt känner till de egna arbetsuppgifternas påverkan på miljön samt hur man minimerar och förebygger denna. Mats Nyström /Försvarsmakten

Fortlöpande ska all personal informeras om sådana förändringar i verksamheten, miljölagstiftningen, arbete, rön m.m. som påverkar respektive medarbetares eller organisationsenhetens arbetsuppgifter.

12.4. Miljöutbildning för personal i Insats

Den grundläggande miljöutbildningen för fast anställd personal som ska i Insats ska kompletteras med framtaget utbildningsverktyg ”Environmental Toolbox för Deploying Forces and annex on cold regions operations, 2017”.

Utbildningen bör kompletteras med information om de lokala förhållandena och det aktuella landets miljölagstiftning.

Bild 12.3. Planering av större övning. Joel Jonsson Thungren /Försvarsmakten

13. Tillsyn

13.1. FIHM

Försvarsinspektören för hälsa och miljö (FIHM) (tidigare Generalläkaren) ansvarar inom Försvarmakten för tillsynen över miljö- och hälsoskyddet, hälso- och sjukvården, tandvården och smittskyddet.

FIHM utövar även offentlig kontroll för att säkerställa efterlevnaden av foder- och livsmedelslagstiftningen samt bestämmelserna om djurhälsa och djurskydd.

I sin tillsyns- och kontrollroll lyder FIHM under regeringen och inte överbefälhavaren (Försvarmakten). FIHM:s roll motsvarar kommunens eller länsstyrelsens roll för civil verksamhet.

FIHM har möjlighet att förelägga Försvarmakten att vidta nödvändiga åtgärder för att uppfylla lagstiftningens krav och gällande tillstånd. FIHM har också mandat att utfärda interna föreskrifter inom vissa av sina lagområden.

Om det vid tillsynen eller kontrollen konstateras allvarliga brister som Försvarmakten trots påpekanden inte har rättat till, ska FIHM anmäla detta till regeringen. FIHM:s beslut kan överklagas till regeringen av såväl Försvarmakten som fysiska/juridiska personer utanför Försvarmakten.

När det gäller internationella insatser och övningar utomlands ska FIHM se efter att planeringen och verksamheten inom hälso- och sjukvård för den egna personalen uppfyller kraven på god vård, att hälso- och miljöhänsyn tas, att livsmedel till den egna personalen har en hög skyddsnivå för människors hälsa och att djur som Försvarmakten hanterar behandlas väl och skyddas mot onödigt lidande och sjukdom.

Blanketter kopplat till FIHM finns på Emilia under Jobbstöd/Blanketter/Blanketter och formulär/FIHM.

Bild 13.1. FIHM ser efter att planeringen och verksamheten inom hälso- och sjukvård för den egna personalen vid insats uppfyller kraven på god vård. Hampus Hagstedt /Försvarmakten

13.2. Övriga tillsynsmyndigheter

Kemikalieinspektionen utövar tillsyn enbart enligt de paragraferna i 14 kap. MB som anges i 2 kap. 4 § vilket innebär tillsyn enligt 2 kap. 21 § första stycket 1. miljötillsynsförordningen (2011:13).

14. Kommunikation

Försvarsmakten kommunicerar sitt miljöarbete både internt och externt. Interkommunikation sker främst genom intranätet (EMILIA) medan externkommunikation sker via Försvarsmaktens hemsida.

På intranätet finns information kring Försvarsmaktens miljöarbete, samt organisationsstruktur avseende miljöbefattningar. På intranätet finns även samarbetsytor, dessa är ett forum för bland annat diskussion och informationsdelning som rör mer specifika områden inom Försvarsmakten, exempelvis Hållbart Försvaret.

Bild 14.1. Försvarsmaktens miljöarbete har pågått sedan tidigt 90-tal. Lika länge har miljöarbetet symboliserats av Försvarsmaktens miljösymbol – Igelkotten. Tillsammans med vår slogan "vårt att försvara, vårt att bevara!" symboliserar den ett uthålligt försvar som tar ansvar för den miljöpåverkan som verksamheten orsakar /Försvarsmakten

Kommunikation mellan externa aktörer och Försvarsmakten sker förutom via hemsidan, i första hand på förbandsnivå, alternativt genom ansvarig medarbetare. Vid behov är det möjligt att vända sig till ansvarig sektion och/eller Högkvarterets kommunikationsavdelning (HKV LEDS KOMM).

Försvarsmakten har i enlighet med Regleringsbrevet (SFS 2007:1266), i uppgift att kommunicera Försvarsmaktens miljöarbete under det gånga året. Detta görs genom en årlig miljöredovisning.

Försvarsmakten anordnar temadagar med syftet att kommunicera sin verksamhet och sitt miljöarbete till sina intressenter. I samma linje har Högkvarteret i uppgift att anordna möten med miljöhandläggare från organisationsenheterna, samt för övriga intressenter inom Försvarsmakten och dess stödmyndigheter.

Begreppsförklaringar

I den här publikationen används nedanstående begrepp som inte definieras i den löpande texten.

Begrepp	Innebörd
Avfall	Varje föremål, ämne eller substans som ingår i en av EU:s avfallskategorier (bilaga 1, direktivet 91/156/EEG) och som innehavaren gör sig av med eller avser eller är skyldig att göra sig av med.
Behandling av avfall	Fysikaliska, kemiska, termiska eller biologiska processer som ändrar avfallens egenskaper så att dess mängd eller farlighet minskas, varigenom hanteringen underlättas och återvinningen gynnas.
BVKF	Försvarmaktens instruktion för åtgärder mot brand- och explosionsfara, vattenförorening samt kemisk hälsopåverkan.
CFC	Fullständigt halogenerade klorfluorkarboner; ämnen innehållande klor, fluor och kol.
CLP	Classification, Labelling and Packaging, d.v.s. en EG-förordning under framtagande om klassificering, märkning och förpackning av kemikalier.
Direkt miljöaspekter	Miljöpåverkan som genereras inom Försvarmakten till följd av vår verksamhet.
Energieffektivitet	Att använda mindre energi för att utföra en viss funktion eller tjänst.
Farligt avfall	Sådant avfall som finns upptaget i bilaga 2 till avfallsförordningen (2001:1063) eller annat avfall som uppvisar någon eller några av de egenskaper som anges i bilaga 3 till förordningen. Avfall som bedöms utgöra ett särskilt starkt hot mot miljön och som därför måste omhändertas med särskild försiktighet och som hanteras och transporteras enligt särskilda bestämmelser.
FIHM	Försvarsinspektören för hälsa och miljö. Utövar tillsyn enligt miljöbalken på Försvarmaktens

HANDBOK

	verksamhet.
Freoner	Handelsnamn för vissa CFC, även HCFC och HFC. Används i första hand som köldmedia.
Generationsmålet	Det övergripande målet för miljöpolitiken i Sverige och innebär att vi till nästa generation ska kunna lämna över ett samhälle där de stora miljöproblemen är lösta, utan att orsaka ökade miljö- och hälsoproblem utanför Sveriges gränser.
Halon	Handelsnamn för fullständigt halogenerade ämnen innehållande klor och/eller fluor samt brom. Används främst i brandsläckare.
HCFC	Ofullständigt halogenerade klorfluorkolväten; ämnen som innehåller väte, klor, fluor och kol eller beredningar där sådana ämnen, men inte CFC och halon eller övriga CFC, ingår.
HFC	Kolväteföreningar innehållande endast väte, fluor och kol eller beredningar där sådana ämnen ingår.
Hushållsavfall	Avfall som kommer från hushåll eller liknande avfall som kommer från andra verksamheter som t.ex. kontor och skolor.
Hållbar utveckling	Enligt Brundtlandsdefinitionen ”en utveckling som tillgodoser dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina behov”. Indelas ofta i en ekologisk, en social/kulturell och en ekonomisk dimension.
IFTEX	Försvarsmaktens instruktion för förvaring och transport av explosiva varor.
Indirekt miljöaspekt	Miljöpåverkan som genereras utanför Försvarsmakten till följd av vår verksamhet.
IPCC	Intergovernmental Panel on Climate Change. FN:s samlade vetenskapliga panel för klimatförändringarna.
ISO 14001	Internationell standard för utformning av och innehåll i miljöledningssystem.
Klimatförändringen	Variationer av jordens klimat över tiden, lokalt eller globalt. Förändringarna kan ha naturliga orsaker men

HANDBOK

	kan också orsakas av mänskliga aktiviteter.
MB	Miljöbalken. Samlad lagstiftning på miljörettens område.
Miljöfarlig verksamhet	Verksamhet som kan medföra störning för omgivningen genom förorening, buller, skakning, ljus och dylikt. Den som utövar miljöfarlig verksamhet har att iaktta särskilda försiktighetsregler. För vissa verksamheter krävs tillstånd enligt miljöbalken. Exempel på sådana verksamhetsställen inom försvaret är flottilflygplatser, övnings- och skjutfält.
Miljökonsekvensbeskrivning	Bedömning av vilka effekter en viss verksamhet kan få för miljön. Miljökonsekvensbeskrivning (MKB) är avsett att vara en del i underlaget för de avvägningar och förhandlingar som föregår beslutet i frågan. MKB ska alltid ingå som en del i en tillståndsansökan enligt MB.
Miljömål	Miljömål baserade på den miljöpolicy, som en organisation bestämmer sig för att uppfylla och som är kvantifierbara där så är möjligt.
Miljöpolicy	Av organisationen antagen inriktning som, förutom att den uppfyller alla tillämpliga krav i miljölagstiftningen, även bör innebära åtaganden om lämpliga fortsatta förbättringar av verksamhetens miljöarbete. Miljöpolicy utgör grunden för de övergripande och de detaljerade miljömålen.
Miljöpåverkan	Varje förändring i miljön, antingen negativ eller positiv, som helt eller delvis är ett resultat av organisationens aktiviteter/verksamhet, produkter eller tjänster.
MPE	Miljöprovningseenheten vid Ledningsregementet.
Nationella miljö kvalitetsmål	Mål fastställda av riksdagen som syftar till att främja människors hälsa, att värna den biologiska mångfalden och naturmiljön, att ta till vara kulturmiljön och de kulturhistoriska värdena, att bevara ekosystemens långsiktiga produktionsförmåga samt att trygga en god hushållning med naturresurserna.
NATO	North Atlantic Treaty Organization.

HANDBOK

Natura 2000	Ett europeiskt nätverk fastställt i rådets direktiv 92/43/EEG om bevarande av livsmiljöer samt vilda djur och växter. De områden som ingår i nätverket ska bestå av olika typer av opåverkad natur eller hysa skyddsvärda arter.
OXA	Oexploderad ammunition.
PPP	Polluter Pays Principle, är principen om förorenarens betalningsansvar.
Producentansvar	Producentansvaret innebär att producenterna ansvarar för att samla in och ta omhand uttjänta produkter. Producentansvaret är ett styrmedel som ska motivera producenterna att ta fram produkter som är mer resurssnåla, lättare att återvinna och inte innehåller miljöfarliga ämnen.
Reach	EU:s kemikalieförordning, Registration, Evaluation, Authorisation and Restriction of Chemicals.
Riksintresse	Ett område, plats eller enstaka objekt som är skyddade och anses viktiga ur en nationell synvinkel.
SDB	Säkerhetsdatablad.
SOFI	Försvarsmaktens stående order för internationella insatser.
STANAG	Standardization Agreements (inom NATO).
VU	Verksamhetsuppdrag.
Växthusgaser	Gaser som absorberar och släpper ifrån sig värmestrålning. Gaserna finns naturligt i atmosfären och bidrar till uppvärmning av atmosfären. De vanligaste växthusgaserna i atmosfären är koldioxid, vatten, metan, kväveoxid och ozon.
Växthuseffekten	Den ökning av jordens medeltemperatur som kan bli följden om halterna av vissa gaser (främst koldioxid, vattenånga, freoner och metan) fortsätter att öka i atmosfären. Dessa gaser har den egenskapen att de kraftigt absorberar långvågig värmestrålning från jorden medan de släpper igenom den kortvågiga strålningen från solen.

HANDBOK

Återanvändning	Förnyad användning av material och produkter till i huvudsak samma funktion som de tidigare använts för.
Återvinning	Förfarande som definieras i bilaga till avfallsdirektivet omfattar t.ex. utvinning av ett antal ämnen och produkter, omräffinerings och användning av avfall som bränsle.

Redaktionell information

Den här utgåvas text är en utveckling av Handbok Miljö med utgivningsår 2014. Handboken är i sin nya form utökad med bland annat uppdaterad information. Det huvudsakliga redaktörsarbetet har utförts av Christine Stocklassa Palmlov, Hans-Björn Fischhaber och Rona Aksak, LEDS TF Hållbarhetssektion.

Kapitel 9 har bearbetats av LedR MPE.

Kapitel 13 har bearbetats av FIHM.

Handbok Hållbarhet - Miljö 2020 har remitterats inom hela Försvarmakten samt remiss har sänts till FIHM.

Samtliga remissvar har beaktats och relevanta delar har arbetats in i den slutliga utgåvan.

Publikationssamordnare Stefan Nilsson har granskat handboken.

I handboken pekas ett antal mallar ut och dessa återfinns på Emilia, samarbetsytan Hållbart Försvaret.

Bildförteckning

I denna publikation förekommer följande bilder med verkshöjd;

Bild nr	Fotograf/Illustratör	Hur FM säkrat rätten att använda bilden
Omslag	Ingrid Ärfström	Omslag gjort av HKV GP
1.1	Rona Aksak	Anställd som ritat bilden i tjänsten
1.2	Ur FN Agenda 2030	Medlemmar i FN får använda illustrationerna för att informera om Agenda 2030 målen.
2.1	Sofia Landstorp	Anställd som ritat bilden i tjänsten
3.1	Carl-Henrik Olofsson	Anställd som ritat bilden i tjänsten
3.2	Hans-Björn Fischhaber	Anställd som tagit bilden i tjänsten
3.3	Rickard Törn-hjelm	Försvarmaktens bild
3.4	Mats Carlsson	Försvarmaktens bild
3.5	Tobias Flygar	De aktörer som ingår i miljömålssystemet får använda miljöillustrationerna för att informera om de svenska miljömålen.
5.1	Anton Thorstensson	Försvarmaktens bild
5.2	Sofia Landstorp	Försvarmaktens bild
6.1	Rickard Törn-hjelm	Försvarmaktens bild
8.1	Niklas Ehlén	Försvarmaktens bild
9.1	Astrid Amteén Skage	Försvarmaktens bild
9.2	Hampus Hags-tedt	Försvarmaktens bild
9.3	FIHM	Försvarmaktens bild
10.1	Hampus Hags-tedt	Försvarmaktens bild

HANDBOK

10.2	Försvarmakten	Försvarmaktens bild
11.1	Jimmy Croona	Försvarmaktens bild
11.2	Alexander Karlsson	Försvarmaktens bild
11.3	Jimmy Croona	Försvarmaktens bild
11.4	Hampus Hags- tedt	Försvarmaktens bild
12.1	Hampus Hags- tedt	Försvarmaktens bild
12.2	Mats Nyström	Försvarmaktens bild
12.3	Joel Jonsson Thungren	Försvarmaktens bild
13.1	Hampus Hags- tedt	Försvarmaktens bild
14.1	Försvarmakten	Försvarmaktens bild

Källförteckning

I den här utgåvan av handboken har följande källor använts:

- Agenda 2030 mål, 2015: Förenta Nationerna SFS Miljöbalken 1998:808 Stockholm: Miljödepartementet.
- Nationella miljö kvalitetsmålen, 1999: Naturvårdsverket.
- SFS Miljöbalken 1998:808 Stockholm: Miljödepartementet.
- Shewhart, Walter Andrew. 1986. *Statistical method from the viewpoint of quality control*. Graduate School of Department of Agriculture.

Källor inom Försvarsmakten

- Handbok Miljö 2014.

Regler, bestämmelser och handböcker som påverkat innehållet i denna handbok

FFS	-
FIB	-
Reglemente	-
Manual	-
Handbok	- Handbok Intern styrning och kontroll 2019 (H ISK 2019) och Handbok Publikationer 2020 (H PUBL 2020).
Direktiv materiel- publikation	-

Handboken är ett uppslagsverk och beskriver arbetssätt inom miljöområdet kopplat till Agenda 2030. Handboken gäller för all verksamhet inom Försvarsmakten.

Handboken är främst avsedd som stöd för chefer och miljöhandläggare på olika nivåer. Den är också en viktig del av Försvarsmaktens miljöledningssystem.

FÖRSVARSMAKTEN